

národa se promítly do jeho etnického složení a do jazykového i kulturního vývoje.

Je též přirozené, že během svého dlouholetého vývoje měnila řecká kultura v jednotlivých historických etapách podstatně svůj charakter. Různou měrou se v ní též prosazovaly často zcela protichůdné vnitřní společenské síly a zájmy. Řecká historie zná doby cizí nadvlády, kdy Řecko dokonce načas mizí z politické mapy světa, i období, kdy se Řekové naopak přechodně zmocňují nadvlády nad druhými národy, anebo kdy zase úporně bojují o vlastní svobodu. Ale má také tradici obsahující hodnoty všelidského významu, které Řekové vytvořili, navazující na kulturní hodnoty jiných civilizací, a které později nejednou inspirovaly vývoj pozdějších národů evropských. Tak je možné i dnes dovolaávat se velké historické a kulturní minulosti Řecka různým způsobem a k různým cílům. Vzhledem k těmto okolnostem i k několikerému násilnému přerušení plynulého vývoje Řecka se leckdy objevují názory, které popírají kontinuitu řecké kultury. Domníváme se, že neprávem. Cizí zásahy a vlivy občas oslabovaly, ale v podstatě nikdy trvale nerozrušily kontinuitu řeckého národa a jeho kultury. Řekové je dovedli kulturně a později i etnicky a jazykově asimilovat a svým způsobem dále rozvíjet. Kontinuita kulturního vývoje Řeků vyplývá přitom především z nikdy nepřerušenoého proudu kultury lidové, který můžeme v některých dobách sice spíše jen tušit, nemůžeme však o něm pochybovat. Tato kulturní situace má svou obdobu i u jiných balkánských národů.

Ve shodě s celým historickým vývojem Řecka lze rozložit dějiny řecké literatury na tři velké epochy: 1. literaturu starověkou, 2. literaturu byzantskou, 3. literaturu novověkou. I když se tato tři období jako celky od sebe svým charakterem výrazně liší, je jejich vzájemné časové vymezení v některých bodech předmětem diskuse. To platí i o dělení těchto základních epoch na další vývojová období. O některých problémech periodizace řecké literatury bude příležitost zmínit se ještě v následujícím přehledu jejich dějin.

Starověká literatura

Ve starověké literatuře můžeme rozlišit pět vývojových etap: dobu archaickou (do konce 6. stol. př. n. l.), dobu rozkvětu městského státu (5. stol. př. n. l.), dobu krize městského státu (zhruba do konce 4. stol. př. n. l.), dobu helénistickou (3.–1. stol. př. n. l.) a dobu římskou (1.–5. stol.). Vytýčení přesných časo-

vých hranic mezi nimi je ztíženo především tím, že vývoj jednotlivých oblastí řecké kultury neprobíhal rovnoměrně. V souladu s obvyklou periodizací pokládáme v tomto stručném přehledu dobu archaickou i dobu římskou za velké souvislé celky. Ale při bližším pohledu by bylo možno rozeznat i zde další menší vývojové úseky. Tak dobu římskou by bylo možné rozdělit alespoň na dva další celky, mezi nimiž je dělicím bodem přenesení centra správy a kultury v říši římské do Konstantinopole r. 330. Podle některých názorů je dokonce již toto datum počátkem doby byzantské.

Vznik obou nejstarších památek řecké literatury, eposů Iliady a Odysseie (Homéros →), jako celků se nyní klade obvykle asi do poloviny 8. stol. př. n. l. Ale ve skutečnosti lze dnes jejich počátky promítnout ještě do doby starší. Stále častěji se v současné době uplatňuje názor, vyslovený již ve starověku, že Ilias a Odysseia nejsou dílem jednoho básníka. I když předpokládáme, že každý z těchto eposů patří jinému básníkovi, nelze si jejich vznik představovat jako jednorázový tvůrčí akt. Básník, který vytvořil velkolepou koncepci každého z obou eposů a důmyslně propracoval uměleckou stavbu celku a jednotlivých částí i vztahy mezi nimi, navazoval na bohatou epickou tradici ústní. Tato tradice byla v homérských eposech přepracována novým způsobem. Stopy ústní epiky jsou však v obou básních ještě zřetelné jak v tématech, tak i v tradičních epitetech a formulích i v popisech některých předmětů a ukazují až do doby mykénské. Tím se kořeny řecké literatury přesunují vlastně až do 2. tisíciletí př. n. l. Epické básně z období ústní tradice měly pravděpodobně různý rozsah a neměly pevnou podobu. Jejich přednes byl vždy improvizován s použitím tradičních prvků. Pevná a složitá podoba homérského eposu předpokládá již písemný záznam.

Písmo užívali Řekové již ve 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. Je to takzvané lineární písmo B, jímž jsou psány zejména hospodářské záznamy z „Nestorova paláce“ v Pylu. Pro literární zápis se nehodilo. Předpokladem vzniku literatury jako písemnictví je až písmo hláskové, které si Řekové vytvořili adaptací písma foinického. Tento významný čin bývá dnes posunován do 9. stol. nebo někdy dokonce až do 10. stol. př. n. l., i když bezpečné doklady nejsou. Ale veršovaný nápis na nádobě z Dipylu, stejně jako na nádobě z jihoitalské Ischie, patří nejspíše již do doby Homérovy.

Vesmés o něco mladší než homérské básně byly zřejmě takzvané *kyklické eposy* (→), které dále zpracovávaly látky z okruhu pověstí o válce trojské, o Thébách, o Argonautech aj. Drobné

zbytky a nedostatečné informace pozdního původu znesnadňují jejich lepší poznání. Vliv některých kyklických eposů, který bývá někdy u Homéra shledáván, mohl být sotva přímý. Jde nejspíš o vliv starší ústní epické poezie, která tuto látku zpracovávala a na niž kyklické eposy později opět navazovaly.

Epická poezie byla přirozeným literárním reprezentantem nejstarší doby. Básníci Iliady a Odysseie žili v archaickém zřízení, které po pádu mykénské moci a po příchodu nových řeckých kmenů vystřídalo „mykénskou monarchii“, ale okrašlovalo se zároveň ještě mykénskými vzpomínkami. Společenská rovnováha byla však v době vzniku básní již narušena vzestupem rodové aristokracie, která začínala díky svým zásluhám hromadit soukromý majetek a činit si nároky na odpovídající společenské výsady. Povznesený styl eposu s jeho velkými postavami a činy odpovídal charakteru a iluzím této doby.

Člověk archaické doby se nepovznáší jen vzpomínkami na činy bájných předků a jejich božských ochránců. Doléhají na něho přirozeně i elementární otázky řádu světa, jeho řízení, vzniku a vývoje. Možnostem tehdejšího poznání odpovídá mytologická interpretace těchto problémů. Jistá naivita, která je příznačná pro takové mýty, okouzluje dosud svou přirozeností a bohatstvím své fantazie. Již v homérském líčení bezstarostného světa blažených obyvatel Olympu probleskují i vážnější tóny. V plné síle se ozývají u Hésioda (→) kolem r. 700 př. n. l. Jeho epos Theogonia je jedinou úplně dochovanou mytickou kosmogonií, která později zřejmě vytlačila jiné epické básně podobného druhu. Pro budoucí řeckou literaturu se stal Hésiodos zakladatelem tzv. didaktického eposu, který v pozdější době zpracovával básnickou formou naučná témata. V básni Práce a dny slyšíme poprvé osobní projevy básníka a jeho morální úvahy. Hésiodos je pro nás první zřetelnou básnickou osobností na evropské půdě.

Řekové nebyli úplně originálními objeviteli veškeré kultury. Maloasijská Řekové i obyvatelé mykénských tvrzí na řecké pevnině měli bohaté styky se starými civilizacemi Přední Asie, Egypta a Kréty. Ať již to byly střídavé styky přátelské, obchodní či kulturní, diplomatické nebo vojenské, ovlivňovala velká tradice prastarých civilizací Východu kulturní vývoj Řecka zejména v jeho počátcích. Nebylo to jen písmo, které Řekové z Orientu převzali a adaptovali. Podobným způsobem přejímali a v podmínkách svého společenského systému a v duchu svých vlastních tradic přetvářeli i jiné podněty myšlenkové, výtvarné i literární. V konkrétních případech je ovšem často velmi obtížné tento vliv přesně posoudit. Nevyjasněný zůstává vztah homérských eposů

k eposu Předního východu. Některé shody vyplývají jistě ze stejného charakteru této poezie, u jiných shod nelze vyloučit přímý vliv. Ale konstituující prvky Hésiodovy kosmogonie mají zřetelně původ v mýtech Předního východu, kde je lze sledovat až do 2. tisíciletí př. n. l. A Hésiodova báseň Práce a dny patří jak svým základním námětem, tak i některými motivy do široké tradice orientálního a egyptského didaktického eposu, kterou naopak sama později ovlivnila.

Leccos ukazuje na to, že podněty z maloasijské oblasti přispěly svým způsobem i k vývoji umělé řecké lyriky, která se náhle vynořuje v období od 2. pol. 7. stol. př. n. l. do 6. stol. př. n. l., aby se stala citlivým seizmografem doby, v níž se zásadním způsobem přetvářela společenská struktura řeckých kmenových pospolitostí. Lyrické písně znali Řekové ovšem již dávno předtím. V homérských básních jsou zmínky o písních kulturních a pracovních. Zachoval se lidový pracovní popěvek při mletí obilí, který pochází nejspíše ještě z doby archaické, není však starší než umělá řecká lyrika. U ostatních malých zbytků starověké řecké lidové poezie lze stáří stěží určit. Prostou písní dával jistě člověk odedávna výraz svým citům ve vzrušených chvílích života. Umělá řecká lyrika vyrůstala z tradic této lidové poezie. Silněji se dá lidový tón tušit ve svatebních písních a v milostné poezii básničky Sapphó (→). Na staré kulturní písně navazovala lyrika sborová. Za urychlení svého vývoje vděčila však umělá řecká lyrika patrně opět vlivům jiných kultur, zejména pokud jde o stránku hudební. Řecká lyrika chórická (sborová) a monodická (sólóvá) byla zpívána, básník tvořil i nápěv a hudební doprovod. Rozvoj hudby musel proto bezprostředně ovlivňovat i lyriku samu. Významní hudebníci archaické doby, předchůdci a současníci vrcholného období staré řecké lyriky, v 1. pol. 7. stol. př. n. l. Terpanđros (→) a v 7.–6. stol. př. n. l. Arión (→), pocházeli z ostrova Lesbu při maloasijském pobřeží. K ostrovu Lesbu přinesly podle pověstí mořské vlny hlavu a lyru mytického pěvce Orfeu, když byl roztrhán v Thrákii bakchantkami. Z Lesbu pocházejí i oba nejstarší a největší představitelé sólóvé lyriky, Alkaios (→) a Sapphó (→). Terpanđros znal maloasijskou, lýdskou hudbu a působil později ve Spartě, která byla v archaické době významným kulturním centrem na řecké pevnině a hrála důležitou úlohu v počátcích umělé sborové lyriky. Zde našel své působiště také hudebník Thaléas z Kréty (7. stol. př. n. l.) a autor nejstarších známých sborových písní Alkman (→), který pocházel snad přímo ze Sard v Malé Asii. Další řecká kulturní centra mimo maloasijskou oblast byla v té době na Peloponnésu v Argolidě, v jižní Itálii a na Sicílii, kde získali vliv Dórové,

kteřé poutaly mnohostranné svazky k Dóřům na Peloponnésu. Hudebník a básník z Lesbu Arión (→) působil nějaký čas v Korintu a též v jižní Itálii a na Sicílii. Sicílie měla brzy poté svého nejlepšího představitele sborové lyriky v Stésichorovi (→), jižní Itálie v Ibykovi (→), který psal patrně pod vlivem Stésichorovým. Novou samostatnou cestu nastoupil Ibykos asi až za svého pobytu u dvora Polykratova na Samu, kde se tehdy těšil úctě dědic tradice lesbické lyriky Anakreón (→). O něco mladší jsou chórictví básníci iónského původu Simónidés (→) a Bakchylidés (→). Nejvyšší uznání v oblasti sborové lyriky patřilo ve starém věku jejich soupeři Pindarovi (→), který, stejně jako Simónidés a Bakchylidés, působí až v době klasické, stojí však smyšlením a tvorbou plně v staré aristokratické tradici dórského sborového zpěvu.

Zvláštní postavení v řecké lyrice měla elegie a jamb. Oba tyto druhy ztratily brzy úzké spojení s hudbou. Jamby byly původně nejspíše potupné písně, které měly kultovní, apotropaický význam. Posměšný charakter si podržely. Elegie byly podle jedné starověké zprávy původně nářky nad mrtvým. Těžko však můžeme vysvětlit, proč po tomto původu není u starých řeckých elegií ani stopy. Snad to bylo původně označení pro zpěv provázený flétnou, kterou Řekové přejali záhy od Frygů z Malé Asie. Obě slova, elegie i jamb, jsou asi neřecká a ukazují pravděpodobně opět na vliv jiných civilizací. První známí básníci elegií a jambů pocházejí buď přímo z řeckého pobřeží v Malé Asii, nebo z ostrovů v Egejském moři: Kallinos (→) pocházel z Efesu, Archilochos (→) z ostrova Paru, Sémonidés (→) byl původem ze Samu, Mimmermos (→) z Kolofónu. Tyrtaios (→), básník válečných elegií z dob válek s Messénií, přišel do Sparty pravděpodobně též z Malé Asie. O něco mladší době patří zatrpklý humor zchudlého Hippónakta z Efesu (→). To již měla řecká pevnina své první elegiky v athénském politikovi Solónovi (→) a o něco později v megarském aristokratovi Theognidovi (→).

Vysoká úroveň lyriky, již nebylo ve starověkém Řecku již nikdy později dosaženo, není v této době náhodná. Výsadní postavení, které rodová aristokracie získala, bylo postupně otřeseno bojem nových společenských sil proti hospodářské, politické a soudní moci aristokracie; tento boj měl různé formy a etapy: úsilí o písemné zachycení práva, boj za zrušení dluhů a za nové rozdělení půdy a konečně úsilí o ústavní a organizační změny, namířené k omezení aristokratických výsad a k získání prostoru pro aktivitu demokratických sil. Určitou etapou v boji proti rodové aristokracii byly tzv. rané řecké tyrannidy,

kteřé dočasně napomáhaly rozvoji řemesla, obchodu a drobného zemědělství. Docházelo i k vyhnání aristokratů ze země a ke konfiskacím jejich majetku. Vývoj v Řecku však probíhal velmi nerovnoměrně. Zejména západní oblasti středního Řecku zůstaly jím nedotčeny a zachovaly si své rodové zřízení ještě v době klasické. K zastavení vývoje ve Spartě došlo díky tamním zvláštním okolnostem. Nejdříve byla tímto vývojem zasažena vyspělá obchodní a řemeslnická centra na styčné linii světa řeckého a orientálního na maloasijském pobřeží a přilehlých ostrovech; na pevnině pak města na severu Peloponnésu a na Korintské šíji. Nejlépe je znám vývoj Athén, kde po reformách Solónových dochází v polovině 6. stol. př. n. l. k tyrannidě Peisistratovců. Velký společenský zápas ve vyspělých řeckých oblastech v 7.–6. stol. př. n. l. rozdělil dosud poměrně jednotnou společnost a silně narušil staré normy náboženské a etické i tradiční postavení jednotlivce ve společnosti. Stále širší vrstvy se podílely na rozhodování o osudech tvořících se městských států. Člověk si ve větší míře uvědomuje svou odpovědnost, svůj význam i svou vlastní osobnost, svůj individuální osud i hodnotu vlastních zážitků. To vše našlo výraz v pestrém, různorodém obsahu archaické lyriky s jejími náměty politickými, válečnými, etickými, náboženskými, s osobními invektivami i projevy čistě osobních zážitků a citů.

Tím, že 7. a 6. stol. př. n. l. vytvořilo předpoklady pro následující období rozkvětu řeckých městských států, vytvořilo i předpoklady pro klasická díla řeckého myšlení, dramatu a prózy. Byla to opět řecká obchodní centra na maloasijském pobřeží, kde řecké myšlení učinilo významný krok a postoupilo od mytologického vysvětlování k čistě racionálnímu úvahám o světě a přírodě. Tento čin, který znamenal vznik *filozofického myšlení*, vyrostl opět ze spojení domácích tradic s vědeckými poznatky a kosmogonickými mýty Předního východu. V nových společenských podmínkách, které se podstatně lišily od strohé hierarchie orientálních despocií, osvobodili první iónští filozofové poznatky orientální a egyptské matematiky a astronomie od jejich účelové vázanosti a využili jich pro pokus o racionální poznání vzniku a vývoje světa, které v duchu idejí nových společenských sil chtělo překonávat staré nábožensko-mytologické nazírání. Společnou otázkou, kterou si Thalés (→), Anaximandros (→), Anaximénés (→) a Hérakleitos (→) položili, byla otázka hmotné pralátky světa. Odpovědi, které na tuto otázku našli, byly nutně spekulativní. V terminologii, v některých představách i ve způsobu kladení některých otázek lze však ještě dobře rozeznat náboženský základ mytologických kosmogonií,

na něž navazovali a které se snažili překonat. Cesta filozofického myšlení byla však nastoupena a otevřela rázom prostor smělým racionálním úvahám a konstrukcím. Pythagoras (→), který se ze Samu odebral do jižní Itálie, se přestal ptát po materiální pralátce světa a hledal princip jeho uspořádání, a to v kvantitativních poměrech. Jeho škola došla též k pozoruhodným poznatkům v oboru matematiky, astronomie, hudby a lékařství. Z maloasijského pobřeží přenesl filozofické myšlení do jižní Itálie i předchůdce školy eleatské Xenofánés (→), který kriticky reagoval na nauku milétských filozofů o stálé změně. On i jeho žák Parmenidés (→) vložili svůj systém ve filozofických eposech. V tom alespoň formálně navazovali stále ještě na básnické kosmogonie. Spisy prvních řeckých filozofů byly však už psány prózou. Ta se tak stává nástrojem racionálního poznání na rozdíl od povznesené poetické formy pověsti a mýtu. Se stejným cílem jí použije i vznikající historie. *Historická próza* se rodí ve stejném prostředí a ze stejného ducha jako filozofie. I ona nese ve svých počátcích ještě pečeť svého původu. Hekataios z Milétu (→) (kol. r. 500 př. n. l.) vyprávěl stále ještě staré pověsti o bájně řecké minulosti. Nad staré vypravovatele pokročil však tím, že se pokusil vnést do těchto bájí chronologický systém a racionální výklad. Nemýlil se v tom, že pověst obsahuje často historické jádro, deformované však básnickou fantazií dlouhé mytologické tradice. Ještě výrazněji se uplatnil rostoucí vědecký zájem doby v jeho druhém spise, kde Hekataios uložil vlastní poznatky o zemích, které navštívil.

Lónští průkopníci racionálního poznání prózu sami nevytvořili. I literární *próza* má svou prehistorii v ústní tradici generací lidových vyprávěčů, kteří měli vděčné posluchačstvo na veřejných prostranstvích i ve velkých domech. Prozaické novely a příběhy žily v ústním vyprávění odedávna vedle ústní epiky a lyriky. Jejich zajímavost byla stupňována kuriozitami a exotickými motivy. Motivy novelistiky se stěhovaly z východu na západ a naopak. S oblibou byly spřádány zajímavé historky kolem známých historických osobností. Neliterárním životem žila řecká novelistika vedle umělé literatury snad po celý starověk a mnohonásobně ovlivňovala nejen prózu, ale i básnictví. Nejstarší vlivy možno pozorovat v *Odysseji*. U Hésioda (→) a u lyriků jsou patrné stopy jiného prastarého druhu ústního vyprávění, bajky, která byla brzy obohacena o prvky sociální kritiky. Nejproslulejší vyprávěč bajek Aisópos (→), který se stal typickým hrdinou lidového vyprávění, jež přešlo i do středověku, žil nejspíše ještě v archaickém období.

Produktem domácí půdy jsou nejslavnější druhy klasické řecké literatury, *tragédie* a *komedie*. Shodné rysy, které má řecké

drama s jinými dramatickými útvary starého původu, vyplývají především z toho, že všechny tyto útvary se vyvinuly z mimetického kultovního rituálu, který se vyskytoval snad u všech primitivních národů. Jejich charakteristickým znakem je spojený mluveného slova, tance a zpěvu, maska a zvláštní oděv, který někdy zachovává ještě prvky původního rituálního roucha. Ve společenstvích zápasech 7.–6. stol. př. n. l., které vedly k odstranění rodové aristokracie a k formování řeckých městských států, předstihly vyspělejší části Řecka ve vývoji rychle ostatní starověké národy. Nejrozvinutější formou řeckého městského státu je řecká demokracie, která dostala klasickou podobu v Athénách v 5. stol. př. n. l. Athény se stávají na čas hospodářským, politickým a na dlouhou dobu i kulturním hegemonem řeckého světa. Byl to právě rozvoj demokracie v Athénách, který podmiňoval i rozvoj antického dramatu. Podle jedné starověké tradice uvedl první tragédii básník Thespis (→) r. 534 př. n. l. za tyrannidy Peisistratovců. Jako jiní tyrané podporovali i Peisistratovci v duchu protiaristokratické politiky lidový kult boha Dionysa, v jehož rámci se řecká tragédie vyvíjela.

Rozkvět řeckého městského státu v 5. stol. př. n. l., a především athénská demokracie, která do značné míry těžila ze své mocenské převahy nad spojenci po vítězných řecko-perských válkách, vytvořily zvláště příznivé podmínky pro rozvoj tragédie i staré komedie. Drama bylo tou literární formou, jež ve starověkých podmínkách ovlivňovala nejširší okruh obyvatel města i venkova. Nejprostišímu divákovi poskytovala velkolepou podívanou, která však nikdy nebyla bez poučení a estetického zážitku. Řecká tragédie byla uměním opravdu lidovým, a to jak svým původem, tak i svým mytologickým obsahem. Náročnějšímu divákovi předkládala tragédie v umělecké formě zamyšlení a odpovědi básníka na základní otázky současnosti a lidského života vůbec. Menšími nebo i většími změnami v mýtu, na něž byl starověký divák velmi citlivý, vkládali básníci do tragických bájí nový, aktuální smysl. Tragédie byla vychovatelkou občanstva v nejušlechtlejším smyslu. Upevnění athénské demokracie v prvních desetiletích 5. stol. př. n. l. bylo zaklenuto myšlenkou stavbou Aischylových tragédií (→) s jejich demokratickým, vlasteneckým patosem, vírou v pokrok a ve spravedlnost světového řádu a jeho harmonické uspořádání, které každé věci a každému člověku vymezuje nepřekročitelnou míru. Jen o generaci mladší Sofoklés (→) nábožensko-etické vazby řeckého městského státu již jen brání.

Vývoj společnosti a myšlení dostal v nových poměrech rychlejší spád. Athénská demokracie poutá v těchto chvílích k sobě

řecký svět plnou silou své vnitřní i vnější moci. Její vůdce Periklés rozvíjí ještě sebevědomě před obcí systém politických a etických principů, které athénský občanský kolektiv stmelují a proslavují. Ale systém hodnot, který athénská demokracie převzala a ve svém duchu přetvořila, je již vystaven prudkému vpadu nového myšlení, jež proniká do obce zvenčí a získává si sympatie nejprve mezi mladými vzdělanými Athénany. Ne náhodou přicházejí první sofisté (Prótagoras →, Gorgias →, Hippias → a Prodikos →) do Athén odjinud. Na rozdíl od starších filozofů nezabývají se sofisté již otázkami přírody, ale problémy člověka a společnosti. Silným důrazem na individuální schopnosti a možnosti jednotlivého člověka, vyhraněným racionalismem, s nímž šla ruku v ruce kritika všeho, co dosud tvořilo pevné normy života ve státě a v rodině, připravili sofisté v rovině ideologie krizi městského státu a později ji i urychlili. I Sókratés (→), ačkoliv byl po celý život odpůrcem sofistů, šel částí svého učení v téměř širokém proudu; a ačkoliv se stal v nejkritičtějších momentech příkladem uvědomělé občanské ukázněnosti a podrobil se demokratické vůli obce, sám důsledky svého učení zpochybňoval některé principy athénské demokracie.

Na tradice iónské filozofie navazují v této době Empedoklés (→) a Anaxagoras (→); oba však již hledají zdroj pohybu mimo hmotu. Dovršeňtelkou materialistických úvah o světě je atomistická filozofie Leukippa (→) a Démokrita (→), který je zároveň ovlivněn i novým směrem filozofického nazírání. Kritický duch a pochybnosti této doby, konfrontace starého a nového, konflikt sil tradice se silou nových myšlenkových perspektiv našly svůj výraz v díle třetího tragika, Eurípida (→), který v mnohém anticipoval následující dobu. V posledním období své činnosti obohatil svou tvorbu motivy čerpanými z lidové novelistiky, které se později staly typickými zvláště pro novou komedii a řecký román (→). Euripidův modernismus byl vystaven kritice staré attické komedie (Kratinos →, Eupolis →, Aristofanés → a další). Zrozena z rolnických mimetických zpěvů nesla stará attická komedie stopy svého původu jak v kostýmu a v některých prvcích své stavby, tak koneckonců i v jistém příznačném konzervatismu, z jehož pozic útočila na představitele radikální demokracie, nového umění a myšlení.

Racionální, kritický duch sofistiky položil v tichosti základy společenským vědám, které se brzy poté začaly oddělovat od filozofie. Zaryl i zřetelnou mezní čáru do vývoje antického dějepiscetví. Hérodotos (→), přítel Periklův a Sofoklův, přinesl s sebou ze své maloasijské vlasti do Athén ještě tradici iónského dějepiscetví, opřenou přes svůj jednoduchý racionalismus

o bohaté prameny lidového vypravěčství s jeho řecko-orientálními motivy. V téže tradici stál nejspíše i historik lýdského původu Xanthos (→) a zcela jistě ještě na přelomu 5. a 4. stol. př. n. l. Řek Ktésias (→), který jako lékař prožil řadu let na perském dvoře. V té době však již první attický historik Thúkydídés (→), o generaci mladší než Hérodotos, posunul cíle historického díla značně výše; Thúkydídés již nevypráví jen objektivně o minulosti a současnosti, která se právě stala minulostí, ale domáhá se kritickým postupem pravdivých faktů, motivů jednání a příčin událostí.

Demokracie, která rozšířila pole politické aktivity a žádala na každém, aby osobně hájil své zájmy v právních sporech, dala nové impulsy řečnictví. To mělo v Řecku prastarou tradici. Již stará společnost žádala na rodovém náčelníkovi, králi, nejen aby byl osobním příkladem v boji, ale aby uměl též účinně promluvit ve shromáždění. Homérští basileové jsou proto vždy i dobřími řečníky. Také politické demokratických obcí museli mít schopnost vládnout mocí slova. Stále větší nároky, které na umění řeči kladl intenzivní veřejný život řeckých států, vyvolaly potřebu řečnické teorie. Vzniká v Syrakúsách po demokratickém převratu v polovině 5. stol. př. n. l. První učebnici řečnictví tu píše Korax (→) a jeho žák Teisias (→). Od Teisia vede přímá linie do Athén. Ve výchovném systému sofistů, kteří vyučovali své žáky schopnosti „přesvědčovat“, obsadila řečnická teorie i praxe přední místo. Teisiův žák Gorgias (→) byl více rétorem než filozofem. Do Athén přišel již s hotovým systémem řečnické teorie a všude v mateřském Řecku si získával rychle obdiv téměř magickým účinkem kumulovaných rétorických figur. V téže době si svými řečmi získávají v Athénách jméno Antifón (→) a Andokidés (→). Další žák Teisiův, stoupenec demokracie Lysias (→), působí již z větší části ve 4. stol. př. n. l.

Rozpad athénské říše, jímž skončila tzv. peloponéská válka r. 404 př. n. l., znamenal podvrácení ekonomického základu athénské demokracie a zároveň i narušení struktury celé řecké oblasti, jak se stabilizovala v 5. stol. př. n. l. Sociální a politické rozpory řeckých států byly náhle obnaženy a vedly k silným otřesům. Politické zápasy a soudní spory, jejichž intenzita byla ovlivněna ostře vyhraněnou sociální a politickou situací, pozvedly váhu řečnického projevu. Doba krize řeckého městského státu je zároveň dobou slavných attických řečníků (Isaios →, Isokratés →, Lykúrgos →, Aischinés →, Hypereidés →, Démostenés →, Deinarchos →). Celá řecká společnost a její kultura jsou ve 4. stol. př. n. l. v pohybu změny, které připravovaly novou dobu. Již poslední dvě dochované komedie Aristofano-

vy, vzniklé ve 4. stol. př. n. l. a věnované příznačně otázkám sociálním, mají některé rysy, které je sblížují s tzv. střední komedií (Antifanés →, Anaxandridés →, Alexis →, Eubólos → a další), která byla jen přechodným obdobím zániku některých prvků staré komedie a vytvoření prvků nových. Na vývoj od staré attické komedie ke komedii nové působil dramatickou technikou i motivy Euripidés (→). Také tragičtí básníci (Agathón →, Karinos Mladší →, Theodektés → a další) píšou pod jeho vlivem, jak ukazuje tragédie Rhésos, která pochází asi ze 4. stol. př. n. l., ale dochovala se pod jménem Euripidovým. Athény sice zůstávají ještě hlavním kulturním centrem, ale bohatá produkce básníků není již určena jen Athénám, ale i divadlům v menších řeckých městech. Cestou nových uměleckých metod, které chtěly vědomě odbočit z bezpečné dráhy „klasického“ stylu, se dali vedle Euripida a po něm i básníci epičtí a lyričtí. Básník a učenec Antimachos (→) tvořil svou epikou i sbírkou milostných elegií most mezi poezií doby klasické a následujícím obdobím helénistickým. Tyž umělecký proud uchvacoval i lyriku, spojenou stále úzce s hudbou, převážně moderní (Filoxenos →, Timotheos →).

Také dějepisectví vstupuje ve 4. stol. př. n. l. do období změn, které předznamenávají jeho další dráhu. Velká část historiků se zřídka usilovně snaží o vědeckou objektivnost buď proto, že jejich pojetí historických událostí ovlivňuje politická tendence (Xenofón →, Theopompos →), nebo že historické líčení zcela podřizují cílům uměleckým a morálním (Theopompos). Narušují tak rovnováhu mezi vlastním principem historickým a uměleckým, která je příznačná pro klasickou antickou historiografii, jež nebyla disciplínou čistě vědeckou, ale součástí krásné literatury. Historik Eforos (→) píše v této době první univerzální dějiny. Eforos a Theopompos byli žáky Isokratovými (→), jehož rétorická škola měla nesmírný vliv na další utváření řecké prózy a řeckého vzdělání. Na rozdíl od sofistů nechápal Isokratés řečnickou výuku jako prostředek k praktickému uplatnění a k prosazování osobních cílů, ale jako výchovu ke správnému jednání v rodině a ve státě. Na druhé straně odlišil své výchovné cíle zřetelně od Akademie Platónovy (→), která viděla pravý prostředek výchovy ve filozofii. Isokratés naopak filozofii výchovné nároky odřikal; teoreticky to zdůvodňoval svým přesvědčením, že absolutní poznání není možné. Spor rétoriky a filozofie o výchovu trval s jistými obměnami téměř až do konce starověku.

Žáci Sókratovi (Antisthénés →, zakladatel školy kynické, Aristippos →, zakladatel školy kyrenské, Faidón →, Eukleidés → a Platón →) přisuzovali rozumu a poznání značnou úlohu. Podle Platóna lze jen cestou rozumového nazírání dospět

k poznání skutečného jsoucna idejí, jimž přisuzoval objektivní existenci. Teoretickými úvahami o nejlepším státním zřízení se Platón vyjádřil k živým problémům tradiční státní formy. Ve svém návrhu ideálního státu razil zásadu, že vláda má patřit (platónským) filozofům, představujícím nejlepší typ lidí. Z jiných pozic vycházely politické úvahy Isokratovy (→) a Xenofónovy (→). Svým obdivem k silné osobnosti antipopolvali oba svým způsobem helénistickou monarchii. Panhelénskou myšlenku, kterou proklamovali již Isokratův učitel Gorgias a Euripidés, přetvořil Isokratés v postulát, aby se všichni Řekové spojili za účelem získání nových území v Malé Asii. Hledaje sílu, která by uskutečnila tento plán, obrátil se nakonec k Filipovi Makedonskému. To vyhovovalo mocenským aspiracím Filipovým, jimž se mohutnou silou svého slova marně postavil na odpor Démostenés (→). Politické prostředky a zbraně Filipovy byly silnější než prostředky ochránců řecké svobody a ani celá situace v Řecku nebyla příznivá samostatnosti malých městských států. Již athénská námořní říše v 5. stol. př. n. l. překónávala do značné míry ekonomickou i právní izolovanost řeckých států, která byla překážkou směně a výrobě. Ve 4. stol. př. n. l. se přes několik pokusů nenašla v Řecku síla, která by mohla tuto funkci trvale zastávat. Makedonská monarchie našla proto pro uskutečňování svých mocenských plánů v řeckých obcích početné spojence. Filipův syn Alexandros Veliký uskutečnil pak i druhou část nového panhelénskému programu. Na své výpravě pronikl v čele makedonských a řeckých vojsk nakonec až na území Indie.

Po jeho smrti se říše rozpadla na helénistické monarchie s novými politickými, hospodářskými a kulturními centry. Řekové se dostávají opět do nového intenzivnějšího styku s kulturami východních oblastí, ale v podstatě jiných podmínkách. Řecká kultura, která ze syntézy vlastních tradic s podněty starších kultur vytvořila nové hodnoty, je nyní kulturou vládnoucí vrstvy. Lokální tradice, které hrály svou úlohu ve vývoji jednotlivých literárních druhů, byly ve 4. stol. př. n. l. postupně překonávány. Také řecké dialekty ustupují v literatuře i v úředním jednání tzv. koiné, obecné řečtině, jejíž základ tvořil dialekt attický. Nová attická komedie (Menandros →, Filémón →, Difilos →, Apollodóros z Karystu → aj.) nebyla svými náměty a svým obecně lidským obsahem vázána na žádné místo řeckého světa, i když si Athény podržovaly v dramatických představeních jistý primát. Jiné básníky lákají nová kulturní centra. Z nich nejvýznamnější bylo v egyptské Alexandrii, kde Ptolemaiovi zřídili velké knihovny, v nichž dávali shromažďovat, studovat, vydávat a ko-

mentovat staré řecké texty. Zde byly položeny základy starověké i pozdější filologie. Pásobili zde trvale nebo alespoň dočasně vedle tragika Lykofrona (→) hlavně básníci Filitas (→), Kallimachos (→), Apollónios Rhodský (→), Eratostenés (→) a Theokritos (→), z nichž někteří věnovali mnoho energie i vědeckým studiím. Obdobnými významnými centry byly Antiocheia a Pergamon. V Athénách se taková činnost rozvinula především ve škole Aristotelově. Básníci doby klasické hledali pro epickou poezii nové cesty. Kallimachos (→) navázal na modernistický směr a vytýčil pro ni zcela nový program. Obyvatelstvo helénistických monarchií, vrostlé do podnikatelského ruchu svých měst, nemělo smysl pro heroiku mýtu. Kallimachos nahradil rozsáhlý epos nevelkým epylliem, bájí epizodou z mýtu, heroiku náladovým obrázkem, intimitou, zálibným líčením detailů. Touha po originalitě určuje, jako často již dříve u Euripida, volbu námětu i básnickou formu. Sahá se k bájím neznámým nebo k málo známým lokálním variantám, které básníci, a zároveň i vědci, nacházeli ve studovaných rukopisech při práci na komentářích. Experimentování s formou zablouzí někdy i na cestu formálních hříček. Kallimachův básnický program vystihl tóny, které nacházely rezonanci ve vkusu doby, a našel proto následovně (Euforión →, Parthenios →). Také Apollónios Rhodský (→), ačkoliv se pokusil dokázat životaschopnost velkého eposu, ubíral se jinak stejnými cestami. Do epické poezie vnesl téma lásky, jejíž obraz odkryl předtím v tragédii Euripidés. Láska je jedním z nejčastějších témat poezie této doby. Oblíbeným druhem se stává výpravná milostná elegie. Tíhnutí k malé básnické formě se nejvýrazněji uplatňuje ve velké popularitě epigramu (Kallimachos →, Theokritos →, Leónidas →, Asklepiadés →, Anyté →, Nossis →, Mnasalkés →, Poseidippos →, Alkaios z Messéné → aj.). Theokritos, nejpozoruhodnější básník helénistické doby, čerpal ze starých tradic své vlasti a obohatil poezii o motivy sicílské bukoliky a mimu. Opravdový mimos, který se nepřestal těšit oblibě až do středověku, inspiroval i literární mimy Héródovy (→).

Mýtus, který má své lidové kořeny, lidová poezie a lidový mimos nespojují však již básníky s lidovým prostředím. Jsou pro ně pouze zdrojem nových námětů a motivů, dosud v umělé poezii nezpracovaných, lákajících svou novostí, která má pro městské konzumenty kultury často již téměř cizokrajnou příchut. Právě v této době dochází k odtržení literatury od širších vrstev. Poezie je určena spíše ke čtení než k veřejné recitaci. Píší ji vzdělaní, učení básníci pro úzké, vzdělané publikum; jen v tomto okruhu je srozumitelná. To vysvětluje i renesanci poezie didak-

tické (Aratos →, Nikandros →, Eratostenés →), která se od básní Hésiodových liší svým důrazem na dokonale formální zpracování a citlivostí zvládnout básnický odtazité naučné látky.

Soužití Řeků s východními národy v helénistických říších se dříve projevilo v próze. Mezi historiky (Filochoros →, Fylarchos →, Düris →, Timaios →, Poseidónios → aj.) se objevují i příslušníci jiných národů, kteří píší dějiny své země v tehdejší světovém jazyce, tj. řecky (Béróssos →, Manethón →). V židovské diaspoře v Alexandrii se do řečtiny překládají nebo se i řecky píší historické a posvátné knihy Židů (Septuaginta →, apokalypsy →). Ve 3. stol. př. n. l. se dostávají západní Řekové pod vládu nové mocnosti ve Středomoří, Říma. V polovině 2. stol. př. n. l. upadá pod římskou moc pevninské Řecko, i když je formálně proklamována svoboda řeckých států. Silný mocenský vliv mají Římané v této době v helénistických říších Východu, které se také dostávají postupně do sféry jejich vlivu. Zde jsou nyní hlavní centra řecké kultury, jež převyšovala ostatní kultury ve středomořské oblasti. K ní se Římané obraceli jako žáci, aby jí brzy využili ve vlastním duchu a k vlastním účelům. První římský historikové (Fabius Pictor →, Cincius Alimentus →, Postumius Albinus →) píší římské dějiny jazykem řeckým. Historik Polybios (→), který žil jako rukojmí v Římě, založil své dějiny řecko-římského světa na ideji, že řecké státy podlehly zákonitě římské moci; příčinu viděl v dokonalejším politickém systému Říma. Bohatá historická literatura (Kallisthenés →, Ptolemaios →, Nearchos →, Kleitarchos →) se rozvinula kolem osoby Alexandra Velikého a jeho výprav do východních zemí, které dávaly příležitost obohacovat historické líčení o kuriózní smyšlenky a popisy, jež vyhovovaly vkusu doby. V době římské vykristalizoval z těchto prvků Román o Alexandrovi (→). Řecký román milostný a dobrodružný má také své počátky v helénismu. V jeho námětech a motivech jsou patrné vlivy orientální (román o Nino-vi). Ukazuje se i nový moment – obliba námětů erotických, které tvořily též základ sbírky novel Aristeida z Miléty (→).

Na hluboké změny v řecké společnosti citlivě reagovala filozofie. Největší Platónův žák Aristotelés (→) podrobil kritice nauku svého učitele o idejích; rozvíjel všechny oblasti filozofie a věnoval v duchu doby velké úsilí organizaci systematické práce v oborech přírodních a společenských věd, které se dále rozvíjely, částečně však již mimo filozofickou školu Aristotelovu (tzv. školu peripatetickou →). V Platónově Akademii se později projevil tendence ke skepticismu (Arkesilaos →, Karneadés →) a eklekticismu (Antiochos z Askalónu →). Pro ovzduší helénistických států s jejich řeckým úředním aparátem bylo cha-

rakteristické učení Epikúrovo (→) a stoiků (Zénón z Kitia →, Kleanthés →, Chrysispos →, Panaitios →, Poseidónios →). Do centra zájmu obou škol vstupují otázky etiky; úvahy o přírodě jsou jim jen podřízeny. Zatímco u epikurejců jde o etiku čistě individuální, stoikové chápou člověka jako součást světové obce, nikoliv již jen jako součást úzkého kolektivu občanského.

Řečnické školy plní výchovné poslání, které formuloval Isokratés (→), a stávají se vedle filozofických škol středisky nejvyššího vzdělání. Až do konce starověku poskytují především vzdělání formální; hlavním prostředkem výuky je skládání cvičných řečí a dopisů, které se stávají významným literárním druhem. Ve sporu s filozofii se pokouší Hermagoras (→) vnést nový systém do rétorické školy. Až do konce starověku ovlivňují rétorické školy nejen výchovu, ale i literární styl. Řečnické školy maloasijské oblasti se neubráníly orientálnímu vkusu. Odtud vyšel nový, ozdobný, vzrušený styl, zvaný asijský (za průkopníka je pokládán Hégésias z Magnésie →).

V roce 30 př. n. l. ovládl Řím poslední velkou helénistickou monarchii, Egypt. Všechny východní řecké oblasti jsou nyní provinciemi římského impéria. Nesmírná síla ohromné kulturní tradice zabránila tomu, aby také řecká kultura neztratila zcela svůj význam. Její úloha, postavení a možnosti v době římské byly rozdílné. Záleželo na čistě místních podmínkách, na přízni či nepřízni císařů, na přechodných obdobích hospodářského vzestupu nebo poklesu i na vnějších okolnostech, jako byly války a zničující vpády barbarických vojsk. Někteří římscí císaři mají nejen řecké vzdělání, ale i řecky píší (Marcus Aurelius →, Julianus Apostata →). Obdobím příznivým řecké kultuře byla první polovina 1. stol., dále vláda filheléna Hadriana a Antoninů ve 2. stol., a konečně 4. a 5. stol. po reformě římské správy provedené Diokletianem a Konstantínem, který v Konstantinopoli, založené r. 324 na místě starého Byzantia, vytvořil nové středisko správy a kulturního života řeckého Východu. Naopak předchozí druhá polovina třetího století byla jedním z temných míst v historii řecké kultury.

Básnictví v římském období stojí svým významem za prázou. Zprávy o dramatických představeních v řeckých městech mizí. Jen mimos si uchovává u lidí oblibu. Nadále se široce uplatňuje epigram (Lúkillos →, Stratón ze Sard →; po založení Konstantinopole Palladas →, Agathias →, Paulos Silentiarios →). Milostná a pijácká poezie napodobuje Anakreonta (→), epika a lyrika dostává i nový náboženský obsah (orčícké a křesťanské hymny). Jistou renesancí prožívá ke konci starověku mytologický epos (Quintus ze Smyrny →, Nonnos →, Músaíos →, Trifiodóros →, Kollúthos →).

Již v 1. stol. př. n. l. se zřetelně formuje archaizující klasicistická reakce na květnatý asijský styl, zvaná atticismus (Caecilius z Kalakté →, Dionysios z Halikarnassu →). Atticismus, k jehož posílení přispěl v době římské nadvlády i politicky a ideologicky motivovaný pohled zpět ke slavné řecké minulosti, měl pro celý další vývoj řeckého jazyka a literatury dalekosáhlé důsledky. Stylistickým cílem se stává napodobení dobrých attických spisovatelů klasické doby. To vedlo k osudnému odtržení jazyka umělé literatury od mluvené řeči, které poznamenalo řeckou literaturu až do moderní doby. Atticismus měl různé odstíny podle toho, které klasické autory si bral za vzory. Extrémním projevem klasicismu jsou speciální slovníky dobrých attických výrazů, které klasicistický vkus připouštěl (Moiris →, Frynichos →, Iulius Pollux →, Harpokratión →). Od 2. stol. až do konce starověku se atticismus stal zcela převládajícím směrem. Ve školách jsou čtena a vykládána klasičtí autoři. Samozřejmě ne všechna a ne všechna jejich díla. Výběr, který se ve školách pozdního věku ustálil, je jedním z důležitých faktorů, které vymezily okruh klasické literatury, jež se zachovala přes středověk do novověku.

V římském období vyzrály literární druhy a jevy, které se oblažovaly již v helénismu. Klasikem biografie, která se utvářela ve škole peripatetické (Aristoxenos →, Antigonos z Karystu →, Chamaileón →, Hermippos →, Satyros →), se stal Plútarchos (→); v myslence paralelních biografii slavných Řeků a Římanů dal výraz své národní hrdosti i svým politickým sympatiím k Římu. Životopisy slavných rétorů doby císařské sepsali Flavius Filostratos (→) a Eunapios ze Sard (→), životopisy filozofů s náčrtem jejich učení Diogenés Laertios (→); Porfyrios (→) vypsál životopis svého učitele Plótina. Oblíbenou četbou se pro své motivy erotické, pozoruhodné příběhy a cizokrajný kolorit stal řecký román milostný a dobrodružný (Charitón →, Xenofón z Efesu →, Iamblichos →, Longos →, Achilleus Tatios →, Héliodóros →). V dobrodružném utopickém cestopise Antónia Diogena (→) jsou erotické motivy zastoupeny slabě. Parodoval je Lúkianos (→). Dopis, který byl původně prostředkem osobního sdělení a poté i nástrojem projevu k veřejnosti, filozofického nebo vědeckého výkladu, literární kritiky a politické publicistiky, se v helénismu stal cvičným prostředkem rétorické výuky. Skládají se fiktivní dopisy známých historických osobností, které mají vystihnout jejich charakter. V době římské se dopis stává i čistě literárním zábavným druhem. V duchu doby obsahuje motivy milostné, líčení charakterů, přírody, zábavné historky (Filostratos →, Ailianos →, Alkifrón →, Aristainetos →).

Starověk znal i román v dopisech (Román o Alexandrovi →, Chión z Hérakleie →).

Jiným příznačným způsobem se projevila nová situace v historiografii. Vlastní historie Řecka se vlastně nepíše, je líčena jako součást dějin římských po vzoru Polybiův → (Appianos →, Dio Cassius →) nebo dějin světových po vzoru Eforův → (Diodoros Sicilský →).

S oživením řecké literatury ve 2. stol. n. l. souvisí rozkvět řečnictví a řečnických škol. Rečníci jsou v této době učitelé řečnictví, literární kritiky a především deklamátory. Při různých příležitostech skládají oslavné, prosebné nebo děkovné projevy a vystupují na veřejnosti po městech s ukázkovými řečmi. Reč rétorů, který navštíví město, je kulturní záležitostí asi jako v současné době vystoupení proslulého dirigenta nebo hudebního tělesa. Pro rétory římské doby se později vžil označení sofista. Rozkvět rétoriky ve 2. stol. bývá proto nazýván druhou sofistikou (Dión Chrysostomos →, Héródés Attikos →, Ailios Aristeidés →). Ojedinelou postavou mezi rétory té doby je všestranný spisovatel-satirik Lúkianos →). Poslední oživení pohanské literatury jsou Filostratův →). Rétorika je jedním z nejdůležitějších předmětů na vysokých školách vydržovaných státem. Vedle toho jsou dále činné samostatné školy rétorické a filozofické. Jedině v oblasti filozofie si Athény poněkud podržují svůj někdejší význam kulturního centra. Ale celá řada řecky píšících filozofů je nyní východního, neřeckého původu a působí v Římě nebo v jiných městech. Díky svému učení o podřízenosti člověka osudu a světovému řádu, svým myšlenkám o rovnosti všech lidí a svým altruistickým tendencím zachoval si z helénistických škol přitažlivost pro různé sociální skupiny římské říše v prvních stáletích stoicismus (Epiktétos →, Marcus Aurelius →). Populární v širokých vrstvách je zprvu i kynismus (Dión Chrysostomos →). Ale novým, stále sílícím rysem filozofie je nahrazování racionalismu orientální mystikou a teologií. Tato tendence je příznačná již pro židovského filozofa Filóna →), projevuje se dále v oživení pythagoreismu (Apollónios z Tyany →), který nakonec splýnul s posledním nejvýznamnějším pohanským učením, novoplatónismem (Plótinos →, Porfyrios →, Iamblichos z Chalkidy →). Novoplatónikové navázali na mystické prvky Platónova učení ve středním a posledním období jeho života.

Synkretismus řecké a orientální kultury, k němuž docházelo ve východní části římské říše a který se nápadněji než v krásné literatuře (Nonnos →, román →) projevil ve filozofii, byl nejsilnější v náboženství. Také křesťanství, navazující na judaismus,

má své kořeny na východě. Ve svých počátcích se třísťilo do různých směrů, které se někdy mísily s jinými podobnými nábožensko-filozofickými proudy (gnostikové). Byl v něm též silný proud sociální, patrný již v nejstarších spisech (Nový zákon →). Z potřeby obhájit křesťanství v soutěži s pohanským světem vzniká apologetika (Aristeidés z Athén →, Lústinos →, Tatianos →, Athénagoras →). Vzájemné splyvání filozofie a náboženství, které je charakteristické pro tuto dobu, se projevovalo dvojím směrem: v pronikání mysticismu a teologie do filozofie, a naopak zase v tom, že si různá náboženství budovala své filozoficko-teologické systémy. Na základech řecké filologie buduje křesťanství výklad svých posvátných spisů, na základech filozofie svůj teologický systém (Kléméns →, Órigenés →). V soutěži s jinými náboženskými směry a s pohanskou filozofií křesťanství nakonec zvítězilo. Roku 313 se mu dostává ediktem milánským státního uznání. Ale vnitřní dogmatické spory neustaly. Jsou řešeny církevními Otci (tzv. patres, odtud patristika: Athanasios →, Kyrillos →, Basileios Veliký →, Grégorios z Nazianzu →, Grégorios z Nyssy →, Ióánnés Chrysostomos →, Epifanos →). V literární činnosti církevních Otců je dovršena recepcí pohanské literatury křesťanstvím. Křesťanství přejímá a ke svým cílům využívá hlavní druhy pohanské řecké literatury z konce starověku: básně, zejména hymny a epigramy, řeči (homilie →), dopisy (→), dějepiscectví (Eusebios →, Sókratés historik →, Sózomenos →, Theodóretos →). Antická biografie se mění v životopisy mnichů a svatých mučedníků, do nichž pronikají prvky dobrodružné literatury, kuriozity v podobě zázraků atd. Křesťanství se snažilo i o adaptaci nejpulárnějšího literárního druhu pozdního starověku, románu milostného a dobrodružného. Oblíbených motivů řeckého románu bylo zároveň silně využito v apokryfních Skutcích apoštolských (Apokryfy →).

Všechny tyto literární druhy pozdního starověku se plynule přenášejí do „řeckého středověku“, který je charakterizován absolutní převahou křesťanství. Svého posledního odpůrce, filozofii novoplatónskou, odstraňuje křesťanství uzavřením filozofických škol v Athénách r. 529.

Bořivoj Borecký

Byzantská literatura

Při bedlivém zkoumání historického vývoje zjistíme, že časový mezník oddělující konec antického starověku od středověku

není zcela totožný pro vývoj v západní a východní Evropě. Sám termín středověk, latinsky „medium aevum“, byl vytvořen italskými humanisty 15. stol. jako označení pro období ležící mezi antickým starověkem a obdobím renesance, která se tímto starověkem inspirovala. Byzantská kultura takovou renesanci, takový návrat ke starověku, nezná, poněvadž základní fond starověké řecké literatury byl stále čten a studován v byzantských školách a Byzantinci sami se vždy považovali za občany mnohonárodního římského impéria, z něhož byzantská říše vzešla, a označovali se vždy termínem *Rómaioi* (v byzantské výslovnosti *Romei*). Ani z hlediska sociálně-ekonomického vývoje není dosud periodizace řeckého historického vývoje jednoznačná. Dosud se vede diskuse o tom, jakého charakteru byly feudální vztahy v Byzanci a kdy nastoupily. Je jisté, že na východě římského impéria nebyla převládnoucí kontinuita městského života ani kontinuita ekonomického vývoje, byla tu i kontinuita právního systému a státního aparátu se silnou státní centrální mocí, jež byla dědičtím pozdně římského období a jež dlouho brzdila vývoj feudálních vztahů. Feudální vztahy v Byzanci se nikdy nevyznačovaly všemi charakteristickými znaky západního feudalismu, zejména se tu nevyvinul systém složitých lenních závislostí ani svérázná ideologie rytířství, která se odráží ve všech západoevropských středověkých literaturách. V Byzanci vznikly podobné literární produkty jen pod vlivem křížáckých válek jako produkt cizího kulturního prostředí.

Zjištění těchto prvků kontinuity v ekonomickém a politickém vývoji na přechodu od konce antického starověku k období byzantskému nás opravňuje uvažovat i o prvcích kontinuity v literárním vývoji. Jedním z důvodů, proč se přikláníme k teorii kontinuity řecké literatury, je právě okolnost, že nelze stanovit přesný časový mezník, který by odděloval období řecké antiky od období byzantského. Jednotliví badatelé se přiklánějí k různým termínům, počínaje samovládou císaře Konstantina Velikého v r. 324, založením Konstantinopole jako Nového nebo Druhého Říma a přenesením těžiště římského impéria na východ (330) až po uzavření filozofických škol v Athénách Justinianem I. (→) r. 529. Vývoj východní části římské říše totiž nebyl narušen tak převratnými změnami, jako byl zánik západního císařství r. 476, „barbaři“, tj. hlavně Slované a Avari, přes jednotlivé útoky i trvalé či dočasné ovládnutí některých území na Balkáně a na Peloponnésu nikdy neovládli Byzanc. Celé uvedené období dvou století nelze označit jinak než jako období přechodné, které lze chápat jako pozdně antické nebo raně byzantské, přičemž si musíme být vědomi, že podobné, časově přesné

stanovené historické mezníky jsou jen pomůckou historiků, sloužící praktickému utřídění látky.

Byzantské období bývá historicky charakterizováno třemi znaky: zachováním římské státní formy, jejíž těžiště bylo přeneseno na východ, řeckou kulturou, křesťanským náboženstvím. K jednotlivým změnám docházelo ovšem postupně v průběhu staletí. Kulturní těžiště antického světa bylo přeneseno na východ už v období helénismu v době výbojů Alexandra Velikého a zejména za vlády jeho nástupců ve 3. stol. př. n. l. Řím učinil z Řecka římskou provincií r. 146 př. n. l. vyvrácením Korintu, ale jak věděl už Horatius (Listy II, 1, 156–7), dobyté Řecko kulturně ovládlo dobyvatelský Řím („Zdolalo zdané Řecko zas drsného vítěze, a své umění v rolnické Latium vneslo.“), křesťanství se pak stalo rovnoprávným náboženstvím r. 313. Při národnostně pestrém složení byzantské říše (v době Justinianových snah o znovudobytí římské říše v 6. stol. zahrnovala téměř celé Středomoří od jižních břehů Španělska přes severní Afriku, Itálii, Balkánský poloostrov, Egypt až po celý poloostrov malasijský) bylo důležitým jednotícím prvkem pojetí helénství formulované již Isokratem (→): Řekem podle něho byl každý, komu se dostalo řecké vzdělanosti (*paideia*). Pro vývoj byzantské literární kultury, která jako celý středověk vycházela z ideologie křesťanství, byla po překonání počátečního odporu významným prvkem vědomá recepce antického dědictví a vzdělanosti křesťanstvím, řeckými církevními Otcí Klémentem Alexandrijským (→), Órigenem (→), Basileiem Velikým (→) a Rehofem z Nazianzu (Grégorios z Nazianzu →). I když je dnes z vědeckého hlediska už neudržitelný názor, že byzantská středověká kultura uchovávala jen jako jakýsi archiv antické dědictví bez vlastního tvůrčího přínosu, přece musíme připustit, že tradicionalismus a uplatňování hesla „*biúti ek diadochés*“ – žít z odkazu – je jedním z výrazných rysů byzantské kultury.

Dnes lze ovšem považovat již za prokázané, že byzantský klasicismus nebyl jen formální, ale i obsahový, myšlenkový. Vezme-li v úvahu, že hlavním nástrojem i stavebním materiálem každé literární tvorby je jazyk, vynikne tím spíše kontinuita řeckého literárního vývoje. Není totiž pochyb, že řecký jazyk se vyvíjel kontinuálně od nejstarších dochovaných literárních dokladů z 8. století př. n. l., tj. od Homéra (→), až po dobu současnou, od jednotlivých starořeckých dialektů přes převládnutí attičtiny, helénistický obecný jazyk (*koiné*) k byzantské a novověké řečtině. Tradicionalismus se velmi výrazně uplatnil právě i ve vývoji řeckého jazyka převládnutím archaizujících a puristických tendencí už v 1. stol. př. n. l., kdy se pro tzv. atticismus (→)

stali vzorem jazyka a stylu attičtí prozaikové 5. a 4. stol. př. n. l., zvl. Démostenés (→), Thúkydídés (→) a Xenofón (→). Toto přehnané lpění na klasických vzorech vedlo už ke konci starověku a později ve středověku a novověku k odtržení literatury psané spisovným jazykem od lidu a do jisté míry až do vydání jazykového zákona v r. 1976 trvajícím tzv. dvojjazyčností, diglosii, založené na velkých rozdílech mezi řečí spisovnou (dnes katharevussa) a lidovou (dnes dimotiki). V období byzantském bylo lpění na starověké řečtině podmíněno zčásti i tím, že řečtina byla jedním z jazyků biblických, původním jazykem Nového zákona, v určitém smyslu tedy jazykem sakrálním. Snad v tomto vývoji měla jistý význam i okolnost, že už ve starověké řecké literatuře přisloušel určitému literárnímu druhu (genos) vždy určitý jazykový styl. Na této řecké dvojjazyčnosti je pak založeno další, vědou podnes podržované, byť ryze mechanické dělení byzantské literatury na literaturu psanou jazykem spisovným, archaickým, a na literaturu psanou jazykem lidovým, hovorovým. Je však nutno si uvědomovat, že byzantské období je kulturně jednotné, že někteří autoři užívali obou jazykových vrstev (Prodomos →, Glykas →), a že dokonce některá díla sama existují ve verzi spisovné i lidové, což se týká zvláště děl historických. V Byzanci tedy neexistovala tzv. „jazyková otázka“ v podobě sporu o podobu jazyka, jak to známe z Řecka novodobého.

U všech starších literárních období řadíme do „literatury“ i díla, která mladší doba chápe jako díla odborná. Nevede k tomu vždy jen fragmentárnost dochování památek starší literatury a odtud vyplývající snaha zařadit do literárního vývoje co největší počet písemně zachycených památek. Mnohá z těchto děl skutečně měla v oné době funkci krásné literatury – byla to např. v oboru teologie díla hagiografická, homiletická a v odborné literatuře historiografie, jejímž cílem už od starověku bylo čtenáře nejen poučovat, ale i vzdělávat a vychovávat.

Vývoj byzantské literatury můžeme rozdělit do čtyř období:

- a) *první období* raně byzantské začíná už v pozdním starověku 4. a 5. stol. a trvá do poloviny 7. stol. Výrazněji se objevují specifické rysy byzantského vývoje až v 6. a 7. století. Je to typické přechodné období, dosud v něm však přetrvává politické a sociálně-ekonomické zřízení pozdně římského impéria. Latina je stále státním úředním jazykem. Dosud vzkvétají některá významná kulturní centra pozdně antického období – Alexandrie, Antiochie, Kaisareia v Kappadokii, Gaza, Athény, Bejrút, avšak ke konci tohoto období – zčásti jako následek arabských výbojů – se vylučným politickým a kulturním střediskem říše stává Konstantinopol (Cařihrad).

- b) *druhé období*, od pol. 7. do pol. 9. stol., je obdobím vnitřních ikonoklastických bojů i bojů s vnějšími nepřáteli. Tato staletí bývají často označována jako „temná“, jsou obdobím hlubokého kulturního úpadku a představují určitý zlom v kontinuitě kulturního vývoje. Stát je reorganizován na vojenských principech tzv. zřízení themat, tj. vojensko-správních okrsků. Literatura v tomto období pěstují téměř výhradně mniši v kláštřích.
- c) *třetí období* trvá od vítězství ortodoxie nad ikonoklasty r. 848 až do dobytí Konstantinopole křížáky (1204) a je vrcholem byzantského vývoje politického i kulturního. Je charakterizováno už ve svém počátku určitým návratem k antice usilovným studiem děl antických autorů (Fótiós →, Arethas →, Eustathios z Thessaloniky →) i snahami encyklopedickými (Kónstantinos Porfyrogennétos →), usiluje o zachování kulturního dědictví a překonání zlomu předchozích dvou staletí, a později i hlubším proniknutím k myšlenkovému odkazu antiky (Psellos →). Také období vlády císařů z rodu Komnénovců (1081–1185) je charakterizováno silnými klasicistickými tendencemi, křížácká tažení znamenají první intenzivnější kontakty se západní Evropou a její soudobou kulturou. Snad právě tyto kontakty se Západem, kde již je živá kultura v národních jazycích, vyvolávají v tomto období v Byzanci zájem a smysl pro literární tvorbu i hovorovém, lidovém jazyce.
- d) *čtvrté období* trvá od obsazení Konstantinopole křížáky r. 1204 po pád města útokem Turků r. 1453. Toto období znamená konec monopolu hlavního města říše Konstantinopole na poli kulturním, který se neobnovuje ani po vyhnání křížácků r. 1261. Významným střediskem se stává ve 13. stol. Nikaia pod vládou Laskarovců, dále Soluň, ve 14. stol. Mystra na Peloponnésu a Trapezunt na černomořském pobřeží, kde se horlivě pěstují zejména přírodní vědy, kvete polyhistorismus a encyklopedismus. Toto období je ve znamení zvýšeného úsilí filologického, které je přípravou pozdějšího evropského humanismu, zostřuje se církevní polemika s Latiny, ale zároveň se zvyšuje zájem o západní svět. Maximos Planudés (→) studuje a překládá antické římské autory, Démétrios Kydónés (→) seznamuje Byzanc s díly západních středověkých teologů v řeckém překladu. Díky kontaktům se Západem se rozkvétá těší literatura v lidovém jazyce, na níž pak navazuje další vývoj řecké literatury v nové době.
- Jako celý evropský středověk byla i byzantská společnost hluboce proniknuta křesťanskou ideologií, proto značnou část její literatury tvoří díla *teologická*, mezi jejichž autory nacházíme

Název hésychasmus, odvozený od slova *hésychia* (= klid), lze ovšem vztahovat na celou byzantskou mystiku. V užším smyslu znamená zvláštní formu byzantské mystiky, jaká se rozšířila v athoském mnišském prostředí na přelomu 13. a 14. století. Pomocí psychofyzické metody, spojující zvláštní techniku dechu s vytrvalým opakováním ustálené formule, se dosahovalo dokonalého soustředění mysli. Tyto stavy byly provázeny světelnými vizemi a mezi athoskými mnichy posléze převládlo přesvědčení, že tu jde o nestvořené boží světlo, jaké ozářilo Krista na hoře Tábor. Když toto učení bylo napadeno „cizincem“ – racionalistickým aristotelikem Barlaamem (→) z jihoitalské Kalábrie (byl i Rekem), povolali athoští mniši Palama (→), aby jejich mystické praktiky obhájil. Barlaam napadal tvrzení hésychastů, že mohou spatřit samu podstatu Boha. Na obranu hésychastické mystiky vypracoval Palamas (→) teologický systém, rozlišující vlastní substanci Boha, kterou nikdo nemůže užít, od božských „energií“, jež jsou vyzářováním boží substance, jsou věčné a nestvořené. Spor palamismu s barlaamismem je v podstatě sporem vzniklým na rozporech národních a psychologických, na rozporu mezi východními sklony k mysticismu a západním racionalismem. Zatímco východní víra se spokojovala stránkou emotivní, již se snažila pochopit Boha, usilovala západní scholastická teologie o racionální systém.

Pro vývoj evropské kultury mělo velký význam jednání byzantské ortodoxní a římské katolické církve o tzv. církevní unii, sjednocení obou církví, odstranění schismatu, dokonáného v 11. stol. za patriarchy Michaéla Kerullaria (→). Pokusy o dohodu se objevují v průběhu byzantských dějin častěji, zpravidla v obdobích ohrožení říše, kdy byzantští císaři usilovali o pomoc Západu. Císař Jan V. dokonce r. 1369 přestoupil k římské víře. K nejvýznamnějšímu jednání došlo však až v 15. stol., když Byzanc očekávala od Říma záchranu před smrtícím úderem Turků. R. 1438 bylo zahájeno jednání o unii (koncil ve Ferrafe), jež bylo později přeneseno do Florencie. Dohoda o unii obou církví byla vyhlášena r. 1439 ve florentské katedrále, tedy pouhých 14 let před pádem Konstantinopole (1453), a zůstala vždy jen dohodou papírovou. Polemika mezi přívrženci (Démétrios Kydonés →, Isidóros z Kyjeva, Běssarión →) a odpůrci unie (Markos Eugenikos →, Gennadios II. Scholarios →) se odrazila v množství teologických děl. Kulturní význam florentského koncilu spočívá zejména v rozsáhlém pronikání řeckých rukopisů i znalosti řečtiny do Itálie. Formulace dohody totiž předpokládala podrobné diskuse o otázkách dogmatických, o sjednocení výkladu řeckého a latinského textu bible, o výkladu textu děl řeckých

a latinských církevních Otců. V poznání děl řecké antiky pak mělo kořeny hnutí evropské renesance a humanismu. Mezi byzantology se vede živá diskuse o existenci „humanismu“ a „renesance“ v Byzanci samé. Jisté je, že i Byzanc – přes nepřerušovanou kontinuitu antické učenosti a uměleckých tradic – poznala určitá období zintenzivnění úsilí o oživení kulturních hodnot antického světa. Až na některé individuální výjimky se však tyto snahy nedotkly samých základů středověkého světového názoru, zakotveného v křesťanské ideologii. Od skončení obrazoboreckých bojů posílená byzantská církev zaujala smířlivější stanovisko vůči „pohanské“ složce antického literárního dědictví, odkud mohla brát účinnou pojmovou a formální výzbroj pro vlastní teologickou argumentaci. Tím byla vytvořena příznivá půda pro sbírání a nové „vydávání“ antických spisů (Fótiós →, Arethas z Kaisariei →). Celé toto literární úsilí 9.–10. stol., jež lze nazvat „prvním byzantským humanismem“, obracelo zřetel spíše k formálním aspektům nežli k myšlenkovému obsahu antických spisů. Teprve v 11. stol. Michaél Psellos (→) nalezl cestu k porozumění Platonově filozofii. Oživení filozofického zájmu však vzápětí vyvolalo zvýšenou ostrážitost církevních kruhů a Psellův žák Ióánnés Italos (→) se musel zodpovídat před konstantinopolskou synodou. Základní orientace Psellova myšlení zůstala křesťanská a nejinak tomu bylo i u „humanistů“ pozdně byzantského období, ponecháme-li stranou výjimečný zjev Geórgia Gemista Pléthóna (→) usilujícího o návrat k pohanskému helénství. Humanistů typu Theodóra Metochita (→) spojovali zájem o světskou učenost antiky s pravověrným křesťanským smýšlením, a proto také nedocházelo ke zjevným rozporům mezi nimi a stoupcem mnišského „hésychasmu“. Prudký konflikt vyvolalo teprve vystoupení mnicha Barlaama (→), který otevíral cestu autonomnosti lidského myšlení. Vítězství hésychastů znovu potvrdilo, že v byzantském světě nebyly podmínky pro tak radikální myšlenkový zvrát, jaký se uskutečnil v italské renesanci. Přesto v postavě byzantského humanisty raně palaiologovského období, jakým byl Theodóros Metochités, nacházíme celou řadu rysů charakteristických pro západní humanismus. Edice klasických spisů vznikající v téže době udivují dodnes nejenom učenými scholii, ale i zdatilými emendacemi textu. V době nezadržitelného postupu osmanských Turků na evropském území říše a posléze po pádu Konstantinopole (1453) řečtí vzdělanci, uchylující se na italskou půdu, horlivým opisováním řeckých rukopisů uchovali západnímu světu literární dědictví řecké antiky a Byzance. V centru těchto snah byl zmíněný Běssarión, vůdce stoupců unie na koncilu ve Ferrafe a Florencii.

Vedle děl polemických a výkladů dogmatických tvoří významnou součást byzantské literatury církevní řeč, *kázání*, tzv. homiletika (fec. homiló = mluvím), a sbírky životů svatých, tzv. *hagiografie* (→). Mezi významné autory patří Fótios (→), Andreas z Kréty (→), Ióánnés Xifilinos (→) aj. Zejména toto odvětví církevní literatury souvisí úzce s beletrií. Vždyť četba životů svatých patřila k rozptýlení příslušníků mnišských komunit i širších lidových vrstev, nelze se tedy divit, že líčení tu přijímá často rysy dobrodružné, románové, anekdotické. Ze životů svatých čerpáme mnoho poznatků kulturněhistorických a zprvu i jejich jazyk, nespoutaný klasickým vzorem, je blízký skutečnému mluvenému jazyku, a tedy důležitý pro poznání vývoje byzantské řečtiny. Autorem nejvýznamnější dochované sbírky životů svatých je Symeón Metafrastés (→) z 10. stol.

Dalším významným odvětvím byzantské literatury je dějepísctví, *historiografie*. Řecká kultura a společnost zahrnula do svých snah o pozorování, analýzu a spekulaci jako objekt i sebe samu, takže máme v autentických dobových dílech popsán vývoj řeckých dějin od prvních dochovaných zlomků iónských logografů z 6. stol. př. n. l. přes celou dobu byzantskou až po zápisky účastníků povstání proti Turkům v r. 1821 a novodobé historiky.

Vedle vlastních děl historických, která se jazykem a stylem přidržovala (v některém období více, jindy méně) klasických antických historiků Hérodota (→), Thúkydida (→) a Polybia (→) a byla určena vzdělaným čtenářským kruhům na byzantském dvoře, vyšším úředníkům a duchovním, popisovaly historické události rovněž kroniky (→). Zatímco autory historických děl byli většinou současníci popisovaných událostí, někdy sami státníci, diplomaté nebo i císaři (Kónstantinos Porfyrogennétos →, Anna Komnéna →), líčily kroniky světové dějiny od stvoření světa zpravidla až do doby autorovy. Kroniky vznikaly (podobně jako životy svatých) v mnišském prostředí, byly oblíbenou četbou mnichů a širokých lidových vrstev. Světské kroniky se objevují až koncem byzantského období (Leontios Macheras →, Geórgios Bustrónios →). I vlastní historiografie si podobně jako ve starověku kladla za cíl výchovu čtenářů a chtěla nejen poučit, ale i zaujmout uměleckým podáním látky; kroniky však jsou bližší literatuře beletristické. Kronikáři prokládají své vyprávění anekdotickými příběhy, líčením záruk a různých zvláštních přírodních jevů, zajímají je dvorské intriky, revolty a vzhledem k sociálnímu zařazení autorů i čtenářů se zabývají hojně záležitostmi církve. Jejich jazyk je bližší jazyku hovorovému. Prvním významným představitelem kronikářství je Ióánnés Malalas (→),

jehož dílo bylo přeloženo do církevní slovanštiny a stalo se vzorem dalších obdobných děl vzniklých ve slovanském prostředí. Jeho významnějšími následovníky byli Geórgios Synkellos (→), Theofanés Homologétés (→), Geórgios Monachos (→), Ióánnés Skylitzés (→), Geórgios Kedrénos (→), Ióánnés Zónaras (→), Kónstantinos Manassés (→), Michaél Glykas (→) aj.

Vlastní vyšší byzantská historiografie tvoří, jak jsme již uvedli, souvislou řadu od Prokopia (→) v 6. stol., jenž navazuje bezprostředně na pozdně antické historiky, až po Laonika Chalkokondyla (→) a Kritobula (→) v 15. stol. Západní středověká evropská literatura nemá žádné dílo, které by se kritičností, snahou o objektivitu líčení, metodou mohlo rovnat byzantské historiografii, v níž se antická tradice projevila neobyčejně plodně. Díla byzantských historiků tak nepochybně patř k vrcholům byzantské literatury, k čemuž přispívá často i dramaticčnost líčených událostí, jak probíhaly na císařských dvorech i na hranicích ústíleté říše na Bosporu. Z byzantských historiků vynikli zvláště Prokopios (→), komentátor doby císaře Iustiniana, Kónstantinos Porfyrogennétos (→), historik a vědec na císařském trůně, Nikéforos Bryennios (→), vojevůdce, diplomat a manžel ctižádostivé princezny Anny Komnény (→), jež jako milující dcera sama oslavila historickým dílem činy svého otce Alexia Komnéna, vysoký státní úředník Nikéas Chóniátés (→), diplomat a historik nikajského období Geórgios Akropolités (→), Geórgios Pachymerés (→), císař Ióánnés VI. Kantakuzénos (→) a konečně současník tragického pádu Konstantinopole, jediný Athénan v byzantské literatuře, Laonikos Chalkokondylés (→), který se daleko více než jeho předchůdci vrací k pramenům řecké historiografie; jeho velkým vzorem je Thúkydídés (→), jeho Řekové už nejsou Romaioi, ale opět Helénové, v jejichž znovuvzkříšení věří už zcela v humanistickém a renesančním duchu.

Pro evropského čtenáře jsou nejzajímavější byzantská líčení křesťanských tažení, viděných jaksi „z druhého břehu“, ne očima romantizujících francouzských rytířů, ale kritickým pohledem Byzantinců postižených západoevropskými kolonizačními snahami, a líčení bojů byzantsko-tureckých, jejichž konečný výsledek vedl postupně k proniknutí Turků až k hranicím střední Evropy.

V obou těchto velkých byzantských literárních druzích – v literatuře teologické a historické – se odráží polarita dvou nejdůležitějších činitelů byzantského vývoje: církve a státu zosobněného císařem.

Inteligenci, tj. zvláště kněze, právníky, vyšší úředníky, připravovaly byzantské školy. Pro vývoj literatury jsou významné zejména dva předměty, jimž se tu učilo, totiž filozofie a rétorika.

Byzantské filozofické myšlení se vyznačuje obdobnými rysy chudoby jako tehdejší filozofie západoevropská. Když císař Iustinianus dal r. 529 uzavřít poslední filozofické školy v Athénách, zanikl i poslední pozdně antický filozofický směr – novoplatónismus. I v Byzanci se filozofie stává služkou teologie, avšak až na Jana z Damašku (Ióánnés Damaskénos →) nemá byzantská církevní filozofie žádného vynikajícího představitele, který by se mohl rovnat Tomáši Akvinskému nebo Dunsu Scottovi na západě.

Centrem vzdělání a kultury se nadlouho stala jenom Konstantinopol, kde přetrvávala vysoká škola založená již Konstantinem Velikým. Po stoletích temna za ikonoklastických bojů (7.–9. století) reorganizoval tuto vysokou školu caesar Bardas r. 863 v paláci zvaném Magnaura. Odtud se byzantská kultura šířila ke slovanským národům, posluchačem této školy byl i apoštol Slovanů Konstantin-Cyril (Kónstantinos →). V 11. stol. za císaře Kónstantina Monomacha byla tato vysoká škola rozdělena na fakultu právnickou (a studium práv mělo v Byzanci vždy vysokou úroveň, sloužilo k přípravě úředníků složitého byzantského státního aparátu) a filozofickou. Jakýmsi děkanem filozofické fakulty (s titulem konsul filozofů) byl Michaél Pselos (→), děkanem právnické fakulty (s titulem „strážce zákonů“) byl Ióánnés Xifilinos (→). Zásadním studiem děl Platónových (→), zatímco na Západě po celý středověk uznávalo scholastické myšlení pouze Aristotela (→). Nástupcem Pselovým se stal Ióánnés Italos (→). K významnějším zástupcům byzantského filozofického myšlení patří ještě Nikéforos Blemmýdes (→), autor rozšířené učebnice logiky.

Koncem byzantského období reorganizoval císař Manuél II. Palaiologos ještě naposledy konstantinopolskou univerzitu, která nyní nesla jméno „Katholikon Musaion“ (tj. „Všeobecné muzeum“), což odpovídá západoevropskému latinskému termínu *Universitas litterarum et scientiarum*. V tomto období dochází již i k živějším kulturním stykům se západní Evropou (v rámci úsilí o politické sblížení na pozadí hrozícího tureckého nebezpečí) a na konstantinopolské univerzitě se objevují i studenti ze Západu, zvláště z Itálie. Ti se pak stávají šířiteli řecké antické kultury v Evropě; jsou mezi nimi humanisté Giovanni Aurispa (→), Francesco Filelfo aj.

Vedle světské univerzity konstantinopolské tu byla ještě škola při konstantinopolském patriarchátu, jakási teologická fakulta, na níž rovněž byly jako průpravné vědy pěstovány gramatika, rétorika a filozofie, a tak byly uchovávány antické tradice. Po pádu Konstantinopole zůstává tato škola při patriarchátu jedi-

ným střediskem a uchovatelem řecké kultury, ovšem v její konzervované archaizující byzantské podobě.

Jedním z hlavních předmětů, jimž se učilo už na pozdně antických a pak i byzantských školách, byla *rétorika*, to je procvičování různých druhů slohových a řečnických cvičení na mytologické, historické a později i biblické náměty. V těchto školských cvičeních má své kořeny formalismus stylový i jazykový, který postihl jak pozdně antickou, tak byzantskou literaturu. Je třeba mít na mysli, že mluvený jazyk byl v té době již tak vzdálen jazyku literárnímu, že se literární jazyk stal pro uživatele vlastně jazykem naučeným, což snižovalo možnosti tvůrčího přístupu autorů. V praxi se rétorika uplatňovala zejména v slavnostním a soudním řečnictví, v psaní listů (epistolografie), z nichž mnohé měly literární ráz, byly vlastně literárními esey. Tyto listy jsou často i důležitým pramenem historickým a kulturněhistorickým. Významnější sbírky listů či řečí se zachovaly od Fótia (→), Theofylakta Ochridského (→), Michaéla Chóniata (→), Nikéfora Chumna (→), Démétria Kydóna (→).

V rétorice se již uplatňovala fabulační schopnost autora, jeho invence a představivost, a tak se dostáváme k literárním dílům, která bychom z dnešního hlediska nejspíše zahrnuli do prozaické krásné literatury zábavné.

Z antických autorů byl v tomto literárním druhu nejoblíbenějším vzorem Lúkianos (→). Imitacemi jeho satirických dialogů jsou dialogy z období byzantského Filopatris (→), Timarión (→) a Mazaris (Mazaris Maximos →). Oba poslední dialogy využívají zároveň v Byzanci oblíbeného literárního motivu sestupu hrdiny do podsvětí.

Pramenem řady tzv. knížecích zrcadel nebo rad otce synovi – tento literární druh byl ve středověku oblíben i na Západě – byla řeč k Démónikovi, neprávem přičítaná starofeckému řečníku Isokratovi (→). Na ni navazuje Agapétos (→), Theofylaktos Ochridský (→) a Manuél II. Palaiologos (→) svými moralizujícími díly o vlastnostech a povinnostech ideálního vládcce. Námět byl zpracován i v básni Spaneas (→), psané lidovým jazykem. Několik děl *zábavného žánru* v próze bylo sepsáno i v lidovém jazyce, který se ovšem daleko širší uplatnil v byzantské poezii. Částka většiny těchto děl byla převzata z literatur orientálních a byzantským prostředím byla zprostředkována dále do literatur západoevropských. Patří sem tzv. duchovní román Barlaam a Joasaf (→), literární zpracování života Buddha přičítané Ioánnovi z Damašku (→), rámcová novela Syntipas (→), parafraze orientálního vyprávění o námořníku Sindibádovi, a knížecí zrcadlo ve formě zvířecí bajky Stefanítés a Ichnélatés (→).

Z pozdně antických zábavných prozaických látek převzala a upravovala byzantská literatura Život Ezopův (Bios Aisópu →) a Román o Alexandrovi tzv. Pseudokallisthena (Kallisthenés →). I tyto látky znají všechny středověké literatury západoevropské. Nepoměr mezi počtem a významem prozaických děl teologických a historických a počtem zachovaných děl literatury zábavné je nápadný na první pohled. Ize jej však pochopit, uvědomíme-li si vztah Byzantinců k literární látce. Látka zábavné literatury byla pro ně něčím efemérním, sloužila jen chvilkové zábavě, nezasluhovala si péče vypikovaného pera, aby byla zachována dalším generacím, tradovala se často jen ústně a spíše jen náhodou se zachovaly rukopisy několika památek.

Právě naopak je tomu v byzantské *poezii*, v níž verše psané lidovým jazykem převyšují množstvím i uměleckou hodnotou význam poezie psané jazykem literárním. V ní dosáhla značné úrovně jen poezie církevní, *hymnografie*, jako produkt nové doby, nespoutaný jazykem antické řecké poezie a jejími formálními předpisy, jimiž se ostatní umělá poezie nadále řídila. I hymnografie se však vyvíjí jen do 11. stol.

V pozdně antických tradicích pokračuje začátkem byzantského období *epika* zpracováváním historických látek. Významným zástupcem tohoto básnického žánru je Geórgios Pisidés (→), který na rozdíl od tradic antické epiky psal jambickým trimetrem podobně jako autor historické básně o dobytí Kréty, Theodosios (→). Velmi oblíbené byly drobné příležitostné básně, *epigramy*, které byly sestavovány do antologií (Anthologia Graeca →). Z byzantských epigramatiků vynikli Agathias (→), Theodóros Studijský (→), básnička Kasia (→), která patří mezi vrcholné jevy byzantské poezie, císař León Moudrý (León ho Sofos →), Ióánnés Geómetrés (→), Christóforos z Mytilény (→), Ióánnés Mauropus (→) aj. Epigramatika, pokud nesahá k církevním námětům, kráci výběrem tématu, formou verše i jazyka zcela v antických tradicích.

Jiným už v antice oblíbeným básnickým druhem byla *didaktická* (naučná) *poezie*, zpracovávající často přírodovědné náměty. Autorem takových básní byli např. Michaél Psellos (→), Ióánnés Tzetzés (→) a Manuél Filés (→). Jiní sáhli k námětům moralizujícím, např. Theodóros Meliteniótés (→). Tento žánr byl oblíben i v poezii lidové.

Hrané divadlo, *drama*, zaniklo již koncem starověku, bylo nahrazeno mimem a pantomimou. Posléze pro nepřátelský postoj církve zmizelo veškeré dramatické umění. Antickým dramatem se však velmi horlivě zabývali byzantští filologové, editoři a komentátoři, jako byli Thómas Magistros (→), Démétrios

Friklinios (→) aj., jejichž zásluhou se zachovaly dodnes známé a hrané tragédie Aischyla (→), Sofokla (→) a Euripida (→), které byzantští filologové vybrali jako školní četbu. Není proto divu, že jediné zachované byzantské církevní drama (určené spíše pro četbu než pro dramatické předvádění) Christos paschón (→) je do značné míry složeno z veršů řeckých tragiků, zvláště Euripida. Sotva lze za dramata považovat dramatizovanou rozmluvu Šedláka a Mudrec o Štěstí od Ióanna Tzetza (→) a veršovaný dialog Dramation Michaéla Haplucheira (→).

Strnulost školského archaizujícího jazyka i neživotnost časoměrné formy verše byly, jak se zdá, největší překážkou rozvoje tohoto umělého odvětví byzantské poezie, která alespoň po stránce formální sáhla k rytmickému verši založenému nikoli na střídání krátkých a dlouhých slabik, jejichž délka již ve skutečnosti zanikla, ale na počtu slabik a na střídání slabik přízvučných a nepřízvučných. Rýmovaný verš se tu spojoval s nápěvem. Církevní poezie je tak jediným zástupcem lyrického žánru v byzantské poezii. Největším skladatelem církevních hymnů je Rómanos (→), dále Sergios (→), Andreas z Kréty (→), Ióánnés Damaskénos (→). Po 11. stol. církevní poezie ztrácí svěžest a spontánní nadšení svých začátků, upadá a její vývoj končí. Hlavními formami byzantských hymnů byly kánon (→) a kontakion (→).

Viděli jsme, že v byzantské literatuře psané archaickým jazykem je epika zastoupena nepatrně, a to jen v době přechodu od starověku k období byzantskému. Tento literární žánr, spojený ještě s rodovou řeckou společností, jehož rozkvětem začíná antická řecká literatura, vlastně již velice upadal v době starověku. Jednotlivé pokusy o jeho obnovení byly umělé a končily zpravidla literárním neúspěchem.

Už koncem doby helénistické vznikl v antické literatuře nový prozaický literární druh, pro jehož označení použili literární historikové pozdějšího literárního termínu „román“. Byzantinci sami jej označovali slovem „*drama*“. Tento žánr do určité míry nahradil už helénistickému člověku epický prvek v literatuře a dosáhl veliké obliby v době byzantské, a to ve veršované podobě v jambickém trimetru (román →). V 11. stol. nacházíme tento žánr v literatuře psané archaickým jazykem; jeho autory jsou Eustathios Makrembolités (→), Theodóros Prodomos (→), Niketas Eugénios (→) a Kónstantinos Manassés (→). Obliba této formy vycházející z antických vzorů, zvláště z Achillea Tana (→) a Héliodora (→), se ve 13.–14. stol. za křížáckých válek spojuje s prvky západního rytířského románu. Anonymní romány tohoto období jsou psány lidovým jazykem a politickým

veršem (→) lidové poezie. Jsou to: Kallimachos a Chrysorrhoe (→), Belthandros a Chrysantza (→), Libystros a Rhodamné (→) a Flórios a Platziáfóra (→). Některé z těchto románů známe i z různých západoevropských literatur.

Výkladem o byzantském veršovaném románu jsme se dostali již k *poezii psané jazykem lidovým*. Její začátky vidíme v popěvkách, často ironických a posměšných, jindy zas oslavných, jak je zpíval lid v cirku a na ulicích pozdně antických velkoměst. Z nich některé nám dochovali byzantští historikové.

Existují-li v byzantské umělé poezii jen skrovné pokusy o epiku, a to pouze v jejích počátcích, ještě v úzkém kontaktu s antickou poezií, je tomu zcela jinak v poezii lidové. Na jejím počátku, jak tomu bývá i u jiných národních literatur vyrůstajících z folklorní písněvé tvorby, stojí rozsáhlý epos Digenés (Digenis) Akritas (→); jako by se řecká literatura tímto dílem chtěla vrátit k skrytým pramenům svých dávných počátků – hrdinské písně – a čerpat tam novou inspiraci. Látku k eposu poskytly pohraniční boje byzantsko-arabské v 10. a 11. stol. Postava Digenisova se objevuje i v četných novofeckých lidových písních tzv. akritovského cyklu, zvláště oblíbené byly písně o Digenisově smrti. Badatelé soudí, že snad i epos o Digenisovi (podobně, jak se soudilo o homérické epice) vznikl postupným spojováním kratších epických písní. Vedle eposu o Digenisovi se zachovalo ještě několik kratších epických básní – Píseň o Armurisovi (Asma tu Armurí →) a píseň Andronikův syn (→). Postava Digenisova zaujímá v byzantské epice podobné místo jako Roland v epice francouzské nebo Cid v epice španělské a inspirovala později i básníky novofecké, např. Palamase (→) a Sikelianose (→), k básním, v nichž Digenis je symbolem řeckého národa.

Tato epika vyrůstající z folklorní písněvé tvorby byla samozřejmě anonymní, její tvůrce neznáme. Básník používající živý mluvený jazyk vstupuje do byzantské poezie až ve 12. stol. Podobně jako v západoevropské středověké literatuře má poezie tohoto období převážně satirický, sociálněkritický ráz. Jsou to *satiry* na ženy, mnichy, na chudobu života vzdělanců, žebravá poezie. Sem řadíme zejména tzv. Ptóchoprodomika, přičítaná Theodóru Prodomovi (→). Někteří badatelé považují dnes motiv nouze literátů za literární manýru a staví se kriticky k autobiografické hodnotě těchto básní.

Podobně jako v umělé poezii byla i v poezii psané lidovým jazykem velmi oblíbená *poezie didaktická* a moralizující. Autorem básně Spaneas (→), která patří mezi tzv. knížecí zrcadla a podobně jako umělá didaktická poezie vychází z řeči k Démónikovi neprávem přičítané Isokratovi (→), byl snad princ Ale-

xios, syn císaře Jana II. Komnéné. Moralizující ráz mají i verše, jimiž se z vězení obracel na císaře Michaél Glykas (→). Ve svých verších často uplatňoval lidová přísloví.

Charakterizuje-li 10.–11. stol. epika, 12. stol. didaktická a moralizující poezie, pak v 13.–14. stol. vládně oblíba veršovaného románu. O erotickém rytířském románu, který byl oblíben zvláště v období nadvlády Franků za křížáckých tažení, jsme pojednali už v souvislosti s románem psaným archaickým literárním jazykem. Románový ráz má i byzantská Achilleis (→). Antický kolorit, zachovaný pouze ve jménech hrdinů, je zcela setřen středověkým rytířstvím, ačkoliv jedním z literárních předků tohoto Achillea je i domácí Digenis (→). S křížáky se ze Západu vrátily v románovém rouše i některé antické řecké mytologické látky, např. Apollónios, král tyrský (Diégésis polypathos Apollóniu tu Tyru →), Trójská válka (Polemós tés Tróados →), a vznikla sem dokonce i látka o králi Artušovi a jeho družině (Preshys hippótés →).

Motiv o nestálosti lidského štěstí zpracovává asi z Orientu čerpající a na pomezí románu a bajky stojící báseň Ptócholeon (→) a historická báseň Belisarios (→).

Zmínili jsme se již o oblíbené *kronik* v byzantské próze. Z období vlády křížáků se nám však zachovaly i veršované kroniky, z nichž nejvýznamnější je Kronika morejská (Chronikón tés Moreas →). Z tohoto období známe i kratší skladby na historické náměty, často anonymní. Je to např. báseň o bitvě u Varny (1444) Paraspondyla Zóitka (→), básně Emmanuéla Geórgilla (→) a Thrénos peri Timyrlangu (→), který se řadí už do písněvého žánru tzv. thrénů, tj. nářků nad historickými katastrofami, jak se objevují zvláště po pádu Konstantinopole i jiných měst byzantské říše (Anakalima tis Konstantinupolis →, Halósis Kónstantinupoléos →). Písně tohoto typu byly zaznamenány ještě v živém folkloru v 19. stol.

Velmi oblíbeny byly v pozdním období byzantské lidové literatury veršované *bajky*, jejichž hrdiny jsou nejen zvířata, ale i rostliny. Uplatňuje se tu byzantská záliba v satíře i sociálněkritické a didaktické tendence. Sem patří Pulogolos (→, Vyprávění o ptáčích), Diégésis tón tetrapodón zóón (→, Vyprávění o čtvernožcích), Synaxarion tu timénu gadaru (→, Legenda o ctihodném oslu), Porikologos (→, Legenda o ovoci) a Psarologos (→, Vyprávění o rybách). Celá tato literatura patří do obecně středověkého žánru rad zvířat nebo do okruhu bajek o chytrém lišákově (Lišák Reineke).

Podobně jako na Západě se v Byzanci objevují *satiry o ženách* (Synaxarion tón eugenikón gynaikón →), jiné satiry jsou namířeny proti pijákům (Filosofia tu krasopatera →) či proti bezvou-

sým (Mše holobradého →), jejichž postavy se objevují i v novořeckém folkloru.

Jediným zástupcem byzantské lidové *milostné* lyriky je několik málo památek 15. stol. vzniklých v řecko-italském prostředí středozemního ostrovního světa. Jsou to zvláště tzv. Alfabetos téš agapés (→, Abeceda lásky) a Rémata korés kai neu (→, Verše o dívce a jinochovi).

Vcelku lze říci, že byzantská lidová literatura je bližší obecnému vývoji západoevropských středověkých literatur, poněvadž není spoutána klasicistickými zásadami a antickými vzory, i když nepřetřhala všechna pouta s antickým světem. Viděli jsme, že se v ní objevují v podstatě všechny obecně evropské středověké žánry a lze v ní občas vystopovat i folklorní kořeny. Je tedy přirozené, že právě na tuto větev byzantské literatury navazuje další plodný vývoj řecké literatury.

Růžena Dostálová

Novořecká literatura

Bude znít nejspíše jako protimluv, řekneme-li, že konec byzantské epochy bývá dosti jednoznačně kladen do r. 1453 (pád Konstantinopole), ale že literární historikové se méně shodují v tom, kam klást začátek literatury novořecké. Většina současných literárních historiků tohoto období začíná svůj výklad památkami z 10. stol. (Digenés →) nebo 12. stol., kdy se v hojnější míře objevují básníci píšící lidovým jazykem. Řídíce se kritériem jazykovým, považují tyto badatelé za počátky novořecké literatury veškerou literární produkci období byzantského psanou lidovým jazykem a hovoří někdy výslovně o „novořecké literatuře období byzantského“ nebo o „středověké novořecké literatuře“ (Neograeca mediae aevi). Toto kritérium je však příliš mechanické, i když bývá spojováno s teorií o probouzejícím se řeckém národním vědomí v době po obsazení Konstantinopole křížáky (1204). Víme dnes, že řada děl řecké středověké literatury je zachována ve verzích psaných jednak jazykem archaickým, jednak jazykem víceméně lidovým, v té době živým. Neplatí to jen o dílech patřících do oblasti tzv. lidové četby nebo literatury zábavné, ale převedením do méně archaizujícího jazyka se stala dalším generacím srozumitelnými i díla některých historiků (Anna Komnéné →) nebo rétorů (Nikéforos Blemmydés →), nehledě k tomu, že známe i autory, kteří psali oběma idiony.

Při periodizaci literatury je nutno vycházet i z kritérií historického a společenského vývoje, a tu je nutno přiznat, že obě

vrstvy byzantské literatury jsou produktem téhož historického období (Theodóros Prodromos →).

Příčinou obzvláštních nesází při snaze o logickou periodizaci novořecké literatury je vedle pozdního a jen obtížného pronikání mluveného jazyka do vyšší literatury, jak tomu bylo např. v Itálii (rec, dimotiki = ital. volgare), i násilné zadržení přirozeného vývoje na rozmezí středověku a novověku vyvrácením byzantské říše Turky. Ke snahám konzervačním vedlo i to, že v jádru bývalé říše, v Konstantinopoli, se jediným útočištěm vzdělanosti a kultury stala církev, konstantinopolský patriarchát. Šlo tu do jisté míry o vědomou snahu zabránit přetržení kontinuity. Jak dále uvidíme, šel rozdílnou cestou vývoj na územích obsazených Turky, zvláště v okruhu patriarchátu v konstantinopolské čtvrti Fanar (fanariotská literatura) a na ostrovech pod italským nebo franským vlivem. Zde se literatura vyvíjí bez přerušení, byť v ovzduší kulturního synkretismu řecko-italského. Šlo hlavně o oblast renesanční Kréty a Kypru. Poněvadž pak existus řeckých vzdělanců po pádu Kréty (1669) na íónské ostrovy, jež Turci nikdy neobsadili, je historickou skutečností a v této oblasti pak vznikají první skutečná díla novořecké poezie (Solomos →), je asi nevhodnější začít výklad o novořecké literatuře literaturou renesanční Kréty, přičemž je třeba si uvědomit, že tato literatura navazuje organicky na byzantskou produkci v jazyce lidovém.

Na řeckých ostrovech, jejichž držitelé byly italské městske republiky a kam prchali vzdělanci z Konstantinopole, se vyvíjel obchod a vzkvétala města, která podobně jako ostatní Evropa procházela obdobím renesance. Významným řeckým kulturním centrem se stávají samy Benátky, kde jsou zřizovány tiskárny. Zde vznikají první řecké tisky, tzv. benátské tisky, kratší díla jsou tiskána a rozmnožována formou jakýchsi letáků, tzv. fyllades, a rozšiřována po všech řeckých oblastech. Prvním řeckým tiskem je Bergadisív (Bergadés →) Apokopos z r. 1519.

Krétská renesance 16. a 17. stol.

Pro další vývoj řecké literatury je zvláště významný rozkvět literatury v 16. a v první pol. 17. stol. na Krétě. Zde působili Georgios Chumnos (→), Manolis Sklavos (→), Stefanos Sachlikis (→), Marinos Falieris (→), představitelé zvláštní synkretistické kultury, v níž se plodně spojují tradiční prvky byzantské literatury i řeckého folkloru s vlivy italské renesance (Benátská vláda nad tento ostrov 1211–1669). Renesanční vlivy se projevo-

valy také na Kypru (Turky obsazeny 1571), kde máme doklady petrarkovské lyriky v kyperském nářečí. Na Krétě byly oblíbeny moralizující básně s námětem sestupu do podsvětí (Bergadés →, Pikatoros →), idyly a pastorále (Voskopula →). Poprvé od starověku se tu znovu objevuje tragédie a komedie (krétské divadlo →). Nejvýznamnějším dramatickým autorem byl současník Shakespearův Geórgios Chortatzis (→), autor tragédie Erofili. Krétská komedie má mnoho společných znaků s italskou *commedia dell'arte*.

Nejvýznamnějším básníkem krétské renesance je Vitsentzos Kornaros (→) svou lyricko-epickou zpívanou poérou Erotokritos, která je jednou z nejkrásnějších památek rané novořecké literatury a byla velmi oblíbená a rozšířena v lidových vrstvách.

Od pádu Kréty 1669 po řecké povstání 1821

Poémou Erotokritos toto období vrcholí a zároveň i končí. R. 1669 padá i Kréta do rukou Turků. Italský vliv zůstává omezen na sedm ostrovů Iónského moře při západním pobřeží Řecka (z větších jsou to Korfu, Levkas, Kefalonie, Zakynthos), zde však trvá až do vzniku Spojených států Iónského souostroví (1815–1864). Sem také přichází vlna řeckých uprchlíků z Kréty, kteří přináší rukopisy a tradice její literatury.

V 17. a 18. stol. Řekové v diaspoře již nejsou učitelé ostatních národů, jak tomu bylo za renesance a humanismu, ale sami odcházejí studovat do západní Evropy, zvláště do Padovy. Nejsou to jen Řekové z území ovládaných Itálií, ale i z území tureckých. Ti po návratu podporují na vlastní řecké půdě rozvoj novořeckého osvícenství.

V Benátkách zakládá Thomas Flanginis (→) vyšší řeckou školu (Collegium Flanginianum), jejíž žáci vydávají v r. 1708 sbírku básní Anthi evlavias (Květy zbožnosti). V té době poprvé proniká lidový jazyk i do vyšší prózy, do církevní rétoriky, např. v kázáních Meletia Pigase (→).

V mnohem obtížnějších podmínkách žila řecká kultura na územích obsazených Turky. Střediskem duchovního života byl řecký patriarchát v Konstantinopoli, který se nalézal od počátku 17. stol. ve čtvrti Fanar, proto bývá kruh vzdělanců, který působil okolo patriarchátu, označován názvem *fanarioté*. Svou činnost vyvíjí i akademie při patriarchátu, na níž působí vzdělanci jako aristotelik Theofilos Korydaleus (→), jeden z prvních novořeckých filozofů a osvícenců. Vzdělání fanarioté pronikají v tomto období již na vyšší správní místa turecké říše, zastávají

např. úřad „velkého dragomana“, tj. tlumočníka, který měl vliv i na zahraniční politiku. Z nich lze uvést Alexandra a Nikolaa Mavrokordatose (→), z nichž druhý se stává řeckým správcem (řeč. hegemonom) v tzv. dunajských knížectvích, hegemoniích Moldávie a Valašsku. V hlavních městech Bukurešti a Jasech se tehdy poprvé na tureckém území vyvíjí svérázná a samostatná řecká kultura, z níž vyklíčí počátkem 19. stol. podhoubí řeckého boje o samostatnost. Fanarioté užívali převážně archaického jazyka blízkého staré řečtině, a to nejen v próze, ale i v poezii. Představitelem fanariotů v poezii je např. Konstantinos Dapontes (→). Předchůdcem buditelů, kteří se snažili šířit kulturu mezi lidem jazykem lidu srozumitelným v improvizovaných projevech, byl Kosmas Etolos (→). Za svou činnost byl Turky r. 1779 popraven. Jeho řeči byly zapsány až ze vzpomínek posluchačů.

Zeela zvláštní postavení zaujímá v novořecké literární tvorbě *lidová píseň* (→). Její stopy jsme již v dřívějších obdobích nacházeli v umělé poezii v akritovském cyklu 9. a 10. stol. i v byzantské milostné lyrice (Digenés Akritis →, Alfabétos téš agapés →) a měla vliv i na básníky, jako byl Kornaros (→) a Chortatzis (→). Posledním obdobím velkého tvůrčího rozkvětu lidové písně bylo období odboje proti turecké nadvládě v 17. a 18. století, kdy vznikaly tzv. písně kletské, lyricko-epické zbojnické písně. Některé z nich se týkají historických osob a událostí. Vznik písní baladického rázu, tzv. *paralojes*, spojují někteří badatelé dokonce s pozdní antikou (novorec. *paralogé ze starorec. parakatalogé* – recitativ v tragédii) a hledají jejich spojení se zaniklou řeckou tragédií (novorec. *tragudi*, píseň, ze starorec. *tragódia*).

Významným obdobím novořecké literatury je *osvícenství*, jehož myšlenky se v Řecku šíří zvýšenou měrou po uzavření míru a smlouvy v Kjučuk Kajnardži (po válce rusko-turecké, kdy se Řekům dostalo v turecké říši zvláštních privilegií) r. 1774 a po Velké francouzské revoluci r. 1789. V tomto období působí polyhistor Evjenios Vulgaris (→), šířitel filozofických názorů Leibnizových a Lockových, chránělec Kateřiny Veliké, která v zájmu ruské zahraniční politiky podporovala protiturecká hnutí v Řecku. Snaha šířit v Řecku myšlenky osvícenství, evropskou vzdělanost a vědu vedla jak k nutnosti zabývat se pedagogickými teoriemi, tak k úvahám, jakým jazykem mají být tyto myšlenky šířeny. Mezi prvními, kdo se těmito problémy zabývali, byl Iosipos Misiodox (→). Na rozdíl od Vulgarise, který psal svá díla archaickým jazykem, podporoval Misiodox užívání obecněji srozumitelného jazyka (*kinon yfos* = obecný způsob mluvy). Horlivým zastáncem lidového jazyka byl rovněž Dimitrios

Katartzis (→). Tak dochází v tomto období poprvé významnější měrou ke snahám o řešení tzv. jazykové otázky (glossiko zítima), jejíž kořeny spočívají v atticismu (→) 1. stol. př. n. l. Čtenář viděl již v oddíle o byzantské literatuře, že řecká dvojjazyčnost, diglosie, trvala po celé byzantské období. Předmětem sporu se tento problém ovšem mohl stát až v onom kulturním období, které usilovalo o obrodu řeckého národa výchovou a šířením vzdělanosti. Tento spor mezi archaisty a dimotikisty, tj. zastánci lidového jazyka, se vyhranil zejména v posledních desetiletích před povstáním. Mezi významnější zastávce dimotikismu patřil básník Athanasios Christopulos (→) svou Gramatikou aiolodórštiny (1805), v níž romanticky obhajoval novověčtinu jako jeden z dialektů staré řečtiny. O kompromisní řešení mezi archaisty a dimotikisty usiloval jeden z nejvýznamnějších osvícenců filolog Adamantios Korais (→), který se snažil vzít za základ mluvený jazyk a obohatit jej s ohledem na potřeby rozvíjející se vědy i kultury termíny i vazbami archaické řečtiny. Chtěl tak vytvořit „očistěný“ jazyk katharevusu (řec. katharos = čistý).

V probuzení národního vědomí sehrály významnou úlohu řecké enklávy v dunajských hegemoniích (Bukurešť, Jasy) a v Oděse, kde se uplatňoval silný vliv novoklasicismu s jeho zájmem o antickou tematiku. Zde se na řeckých středních školách četly antické tragédie, studenti pořádali veřejné recitace úryvků z nich a připojovali recitace překladů klasicistických francouzských a italských děl. Tato představení měla vlastenecký ráz, účinkující i diváci nalézali posilu v historických i mytických tématech velké minulosti. A tak se tu na rozdíl od západní Evropy objevují i hrdinské náměty z byzantských a novodobých řeckých dějin, např. Zambeliosova (→) dramata Rigas Thessalský, Povstání Suliotů, Kapodistrias.

Nejvýznamnější postavou z okruhu Dimitria Katartzise (→) byl básník a revolucionář Rigas Ferreos (→), předchůdce řeckého povstání, který svou revoluční politickou činnost zaplatil životem, když byl Rakušany vydán Turkům. Bývá nazýván též autorem „řecké Marseillaisy“, hymnu Thuriós (Bojový pochod), jehož opisy byly tajně rozšiřovány v Řecku a rozněcovaly plameny národního povstání.

V prvních letech 19. stol., několik let před vypuknutím povstání r. 1821, se objevují v novověké literatuře poprvé po pádu Kréty opět skuteční básníci, neboť předcházející racionalistické osvícenství – jako všude v Evropě – přálo spíše střízlivé vědě než poezii. Jsou to Athanasios Christopulos (→), autor anakreontské poezie v klasicistickém duchu psané v lidovém jazyce, i Jannis Vilaras (→), lyrik a idylik, jehož některé básně zli-

dověly. Ve své knize Romejský (tj. novověký) jazyk (1814) se bezvýhradně zastával lidového jazyka i reformovaného pravopi-

su. Poezii pěstuje v té době na íonských ostrovech Antonios Mar-telaos (→), který hlásal myšlenky Francouzské revoluce. Poprvé od pádu Kréty se tu také objevuje komedie s lidovými typy charakterizovanými místním dialektem (D. Guzelis →).

Počátkem 19. stol. byly tedy splněny základní podmínky pro vznik novodobé řecké literatury: bylo tu vědomí národní svobody, lidový jazyk našel cestu do vyšší literatury alespoň v poezii a osvícenství připravilo půdu pro vzrůst vzdělanosti, a tedy i pro rozšíření konzumentů literárních děl. Také ekonomická základna řecké společnosti byla v té době již vyvinutější – Řekové měli v rukou obchod, zvláště námořní a zahraniční, a významná místa v turecké státní správě. Mnozí z nich se školili na západoevropských univerzitách, a tak řecká literatura, která po všechna období svého vývoje byla schopna tvůrčím způsobem přijímat vnější podněty a přetvářet je pro potřeby vlastního kulturního prostředí, opět přijímá tyto podněty, nejen, jak tomu bylo již dříve, z Itálie, ale i z Francie, Anglie, Německa.

Pokud jde o vztah novověké literatury k sousedním literaturám balkánským, je nutno si uvědomit, že šířitelé vzdělanosti v dnešním Rumunsku (tj. v bývalých dunajských knížectvích Valašsku a Moldávii), v Bulharsku a Srbsku byli Řekové. Podněty od řecké literatury k národním literaturám balkánským se šířily prostřednictvím klášterních škol zvláště v době osvícenské a značně přispěly k rozvoji těchto literatur.

Řecká literatura 19. a 20. stol.

Za první velkou postavou novověké poezie, ne-li za jejího zakladatele, považujeme Dionysia Solomose (→). Jeho literární vývoj je určen několika okolnostmi jeho biografie: původ z ostrova Zakynthu, který nikdy nebyl postižen tureckou okupací, ale kam zasáhly ohlasy Francouzské revoluce, otec šlechtic, který mohl synovi poskytnout důkladné italské vzdělání, matka prostá Řekyně, od níž poznal bohatství řeckého folkloru. Solomos se proslavil zejména Hymnem na svobodu, který vznikl r. 1823, dva roky po vypuknutí řeckého povstání, a jehož úvodní sloky jsou dodnes řeckou státní hymnou. Jeho básnické dílo (Lambros, 1834; Kréfan, 1834; Svobodní obléhání, 1834–1844), jež je zčásti pod vlivem byronovského romantismu, je proniknuto lás-

kou k řeckému národu a hlubokým lyrismem, snahou o „čistou“ poezii bez výpravných prvků. Solomos jako přesvědčený zastánce lidového jazyka je i tvůrcem vybroušeného novořeckého básnického jazyka, obohaceného prvky přirozené lidové řečtiny, takže v jeho stopách půjde později celá plejáda básníků tzv. sedmiostrovní školy.

Protikladem Solomosovým je jeho rodák Andreas Kalvos (→); jeho otec byl obchodník spíše dobrodružné povahy a Kalvos strávil dětství i mládí na cestách, odtržen od matky a často v nedostatku, nedostalo se mu vyššího vzdělání. Jako básník podléhal soudobému evropskému klasicismu, vyhýbal se tradičním lidovým prvkům v poezii a psal na základě antických reminiscencí, které měly vliv na jeho jazyk, takže byl nazván „novým Pindarem“ (→). Přes klasicistické roucho mají však jeho verše hluboký podtext romantického smutku. Tento rozpor je snad odrazem vnitřní rozervanosti básníkovy, která byla i příčinou toho, že Kalvos zůstal autorem pouhých dvaceti ód (1824, 1826), inspirovaných řeckou revolucí.

Rok 1821, rok vzniku řecké samostatnosti, je významným mezníkem i ve vývoji novořecké literatury (oficiálním rokem vzniku řeckého státu je rok 1830). Centrem řecké kultury se stává nové hlavní město (zpočátku Navplion, později poprvé od starověku Athény). Přestože iónské ostrovy měly velký význam ve vývoji řecké kultury v období mezi pádem Kréty a vznikem novodobého řeckého státu a přestože tu převládaly dimotikistické snahy, nablý v letech 1830–1880 v řecké poezii vrchu fanariotský jazykový purismus a *athénská romantická škola*.

Na začátku athénské romantismu stojí Panajotis Sutsos (→) se svou dramatickou básní Poutník, napsanou v byronovském stylu (1831). V průběhu dalšího vývoje stupňoval tento směr svůj purismus i odtrženost od reality. Zástupci tohoto směru jsou Alexandros Sutsos (→), Alexandros Rizos Rangavis (→), J. Ch. Zalokostas (→), který používal archaického i lidového jazyka, Theodoros Orfanidis (→), Ilias Tantalidis (→), žijící odtržené od současného řeckého vývoje v Konstantinopoli a vracející se ještě ke klasicismu Athanasia Christopulose (→). Smysl pro poetičnost a lyrismu mají verše I. Karasutsase (→) a D. Valavani-se (→). Posledními zástupci vrcholícího a zároveň pohasínajícího romantismu jsou D. Paparrigopoulos (→), Sp. Vasiliadis (→) a Achilleus Paraschos (→), jehož verše se staly cílem kritiky nově nastupující básnické generace. Řecký romantismus se projevil převážně v oblasti poezie, která ostatně svou produktivitou i kvalitou v počátcích moderní řecké literatury daleko převládá nad prózou. V próze je romantismus charakterizován pouze *his-*

torickým románem, na jehož oblibu mělo v Řecku vliv dílo W. Scotta. Autory takových románů byli A. R. Rangavis (→), St. Xenos (→) a K. Ramfos (→). Přestože tito autoři psali katharevusu nebo používali lidového jazyka pouze v dialozích, byla jejich díla velmi oblíbená a rozšířena a dočkala se velkého počtu vydání, snad i proto, že jejich hrdinské náměty, oslavující statečnost řeckého lidu, byly v ostrém protikladu k malosti a hospodářské zaostalosti obnoveného řeckého státu. Historická látka, byť i naivně zpracovaná, posilovala národní sebevědomí. Patří tu tyto historické romantické romány je Papežka Jana (1866) E. Roidise (→). Ačkoliv námětem díla je středověká legenda o ženě na papežském stolci, je Roidisovo dílo v podstatě realistické a obsahuje mnoho ironizujících narážek na soudobé poměry v řecké církvi a obnoveném státě. Dílo bylo na svou dobu velmi svobodomyšlné, vyvolalo v tehdejší řecké společnosti značný rozruch i nevlíci církve. Roidis jím připravil půdu *realismu v řecké literatuře*.

První řecký společenský román, který realisticky líčí řeckou smutnost, je Thanos Vlekas (1855) Pavla Kalligase (→). Líčí s jemnou psychologií a dramatickostí období vlády Otty Wittelsbacha.

Athénský fanariotský purismus v pol. 19. stol. byl pro svou jazykovou strnulost nepříznivý i rozvoji dramatu, k jehož předpokladem patří mimo jiné přirozenost a živost dialogu. Z tehdejšího období, kdy v Řecku ještě ani neexistovalo stálé divadlo, je významnější jen komedie Vavylonia (1836) Dimitria Vyzanti-ne (→), její zápletka je založena na jazykových nedorozuměních vzniklých ze vzájemné nesrozumitelnosti řeckých dialektů a na výstižném vykreslení řeckých typů z různých oblastí, podobně jako to činilo řecké stínové divadlo Karagiozis (→). Podobný námět zpracoval v řecké dramatické literatuře už R. I. Herulos (→) v komedii Korakistika (1813). K lidovým komediím raného období patří ještě Chasis (1795) D. Guzelise (→), společenským dramatem je Bazalka (1859) A. Matesise (→).

Jedním z prvních významnějších novořeckých dramatiků je D. Vernardakis (→), který vyšel z Shakespeara a romantiků (Maria Goussapatri, 1857) a obrátil se pak k novoklasicismu (Kypselide, 1860; Meropi, 1866).

Napětí mezi romantismem a jeho zálibou v minulosti a realismem se smyslem pro přítomnost se v řecké jazykové oblasti zřejmě projevuje i jako boj mezi archaismem a dimotikismem.

Odmítal-li athénský romantismus, ať z neznalosti či úmyslně, dílo Solomosovo, měl tento veliký novořecký básník značný vliv na řadu svých krajanů, jejichž díla řadíme k *sedmiostrovní škole*.

Patří do ní současníci a přátelé Solomosovi Antonios Matesis (→), Jeorjos Tertsetis (→), z mladších pak jeho žáci a následovníci A. Laskaratos (→), básník satirického nadání, a lyrik I. Typaldos (→), v jehož melodických verších se dobový romantismus mění v něžný, ušlechtilý idealismus, pro který byl nazván básníkem měsčního svitu. O deset let později přicházejí vydavatel Solomosova díla Jakovos Polyas (→), jehož význam spočívá zvláště v činnosti literárněkritické, a Jerasimos Markoras (→), jehož nejvýznamnějším dílem je báseň Přísaha, navazující na Solomosovy Svobodné obléhané. Zvláštní postavení mezi básníky sedmiostrovní školy zaujímá Aristotelis Valaoritis (→), který se spíše než k Solomosovi a jeho žákům obrací o inspiraci ke klefťské lidové písni a k francouzskému romantismu. Z jeho básní vynikají Athanasios Diakos a fragment Fotinos z posledních desetiletí básníkovy života (1870–79). Rázem své poezie se Valaoritis blíží už období generace osmdesátých let 19. stol., která znamenají další předěl ve vývoji novořecké poezie; v tomto období se sjednotí sedmiostrovní a athénská básnická tradice.

V pozadí a u kořenů těchto změn stojí dva navzájem se podmiňující duchovní proudy: zájem o lidovou slovesnost vychází z úsilí o sebepoznání, kořeny vlastní minulosti se už nehledají jen v antice a v období byzantském – skvělost památek prvního období a politická moc druhého stojí v příliš traumatizujícím protikladu k soudobé malosti a slabosti –, životodárným pramenem se stává bohatství lidových písní, pohádek a přísloví. Zakladatelem vědecké folkloristiky, laografie, je Nikolaos Politis (→), jehož odborné dílo mělo silný vliv i na další vývoj novořecké literatury. Na rozdíl od ostatní Evropy není tedy v Řecku zájem o folklor spojen s romantismem, ale naopak se snahou o překonání romantismu a směřováním ke společenské realitě, snad proto, že v tomto období je v Řecku folklor ještě živou skutečností.

Pro jazykové snahy tohoto období je nejvýznamnější postavou filolog Jannis Psycharis (→), jehož na svou dobu revoluční dílo *Moje cesta* (1888) znamená obrat ve vývoji novořecké prózy, neboť Psycharis v něm nekompromisně a bez výhrad žádá uvedení lidového jazyka do veškeré prózy. Zároveň si uvědomuje, že literární výrazem zralé společnosti je próza a román, a soudí, že Recko v té době již dosáhlo tohoto stupně vývoje.

Teoretické dílo N. Politise (→) a J. Psycharise (→) je předpokladem literární tvorby generace roku 1880, v níž se tyto domácí proudy spojí v oblasti poezie s vlivy francouzského parnasismu.

Prvním básnickým projevem této generace jsou verše Nikose Kambase (→) a sbírka Pavučiny (1880) J. Drosinise (→). Básní-

ci této školy hledají náměty v poezii všedního dne, hlavní péči věnují verši a formě. Postupně používají stále více lidového jazyka. Drosinisevými *Idylami* (1884) se tato skupina obrací k dosud nevyčerpaným pramenům folklorní tvorby. Patří sem dále A. Provelengios (→) a J. Papadiamanodoulos (→), později publikující ve Francii pod jménem Jean Moréas, konečně ještě I. Polenis (→) a K. Krystallis (→).

Vrcholným básnickým zjevem tohoto období a jedním z vrcholů vývoje novořecké poezie vůbec je Kostis Palamas (→), který svou silnou osobností ovládne řecký Parnas na celých dalších padesát let. Vydal celkem osmnáct básnických sbírek a prolet vývojem od parnasismu k symbolismu. Básník intimní lyrické sbírky *Neotřesený život* (1904) sahá pod vlivem politického a historického vývoje po r. 1900 k rozsáhlejšímu kompozičním tvarům ve sbírkách *Dvanáct zpěvů cikánových* (1907) a *Císařova říše* (1910). Tyto sbírky jsou výrazem přesvědčení o kontinuitě řeckého vývoje; minulost, tradice se měla stát základem nového řeckého vzestupu. Po těchto dílech vydává Palamas do r. 1933 ještě řadu sbírek, které však znamenají už jen postupný úpadek. Umírá uprostřed německé okupace r. 1943 utvářen a oslavován celým národem, když zanechal pečeť své poezie na díle svých následovníků.

Z básníků tohoto období je třeba jmenovat ještě A. Pallise (→), překladatele *Iliady* do novořečtiny, A. Eftaliotise (→) a autorů sonetů L. Mavilise (→) a I. Gryparise (→).

Symbolisté se seskupují kolem revu Dionysos a Techni (*Umění*). Usilují o melodičnost verše, jejich básnické poselství je skryto za původním významem slov. Sem patří zejména K. Chatzopoulos (→) a Sp. Pasajannis (→), M. Malakasis (→) a I. Pafyras (→).

Rok 1880 znamená obrat i ve vývoji novořecké prózy, která nyní dozrála pro realistické přístupy. Hlavní prozaickou formou tohoto období je *žánrová povídka*. Mezníkem ve vývoji novořecké prózy od romantismu k realismu je Lukis Laras (1879) a Vikalase (→), „otcem“ řecké povídky je J. Vizyinos (→). Zároveň jeho povídky jsou žánrově národopisné obrázky z rodné Thrákie. Píše ještě katharevusem, jen v dialozích uplatňuje lidový jazyk. V letech 1883–1888 nastupují další představitelé tohoto žánru: A. Papadiamandis (→), který zpracovává náměty z rodného ostrova Skiathu; A. Karkavitsas (→) píše své první povídky v katharevuse, později pod vlivem Psycharisovým (→) přebíhá vylučně k lidovému jazyku. Psycharis měl svými jazykovými teoriemi velký vliv na prozaické dílo A. Pallise (→) a A. Eftaliotise (→), jehož povídky jsou reminiscencemi na život

na rodném ostrově Mytiléné (Lesbos). Žánrové povídky s náměty ze života řeckého venkova píše i básníci J. Drosinis (→), K. Palamas (→) a K. Krystalis (→).

Podobný odvrát od historických témat k folklorní tematice, jaký se objevuje v řecké próze, nacházíme i na řeckém jevišti. Koncem 19. stol. tu byla v oblíbené hra se zpěvy, tzv. komidyllion, jejíž hrdinové pocházejí z prostého lidu a hovoří lidovým jazykem. Uplatňují se tu žánrové a folklorní motivy. Takovou hrou je Marulino štěstí (1888) a Pastýřčin milenc (1891) D. Koromilase (→). Obliba těchto her netrvala dlouho a po r. 1896 začínají rychle mizet z řeckých jevišť. Na řecké divadlo začíná působit iberenský naturalismus. Strindberg a G. Hauptmann působili na J. Kambysise (→), který všechny tyto vlivy vhodně spojil v dramatu Matčín prsten (1898).

V tomto období se objevují i autoři románů z městského prostředí. Mezi prvními je třeba uvést plodného romanopisce a dramatika G. Xenopulose (→), který se svým románem Margarita Stefa (1893) poprvé odvrátil od idylické tematiky k *námětu z měšťanského společenského života*. V jeho díle se projevují vlivy socialistických idejí, zajímá se zvláště o společenské problémy žen. Ani on však ve svých dílech nepoužívá výhradně lidového jazyka.

Ze života krétského lidu čerpá I. Kondylakis (→), na jehož některá díla měl vliv zolovský naturalismus. Z dalších povídkářů je třeba uvést J. Vlachojannise (→), A. Travlondonise (→) a Chr. Christovasilise (→).

Prozaikové působící začátkem 20. stol. se zajímají již častěji o společenské otázky a psychologické problémy svých hrdinů. Symbolismus zdůrazňující atmosféru a klima na úkor děje uvádí do řecké prózy K. Chatzopoulos (→).

Výrazně společenskokritický ráz má dílo K. Theotokise (→), který spolu s Chatzopulosem razil v Řecku cestu socialistickým myšlenkám. Ve svých novelách a románech řešil společenské problémy. Ze života nižších vrstev čerpá náměty D. Vutyras (→). Zajímají ho problémy a společenské podmínky dělníků, zproletarizovaných intelektuálů i nezaměstnaných. Zaujme spíše náměty než uměleckou výši svých próz.

Zcela odlišný je svět Iona Dragumise (→), který se aktivně zúčastnil i politického života v období mezi porážkou Řecka v řecko-turecké válce r. 1897 až po období balkánských válek v letech 1912–1913, jež prožil jako účastník. Trpké válečné zkušenosti jej vedly k propagaci myšlenky mírového soužití a spolupráce všech balkánských národů.

V tomto období let 1889–1920 prošla řecká literatura významným vývojem – po návratu k folklorním kořenům, posí-

lena životodárným pramenem lidové tradice jak v námětech a látkách, tak v jazykových prostředcích, dozrála k uměleckému řešení složitých společenských problémů.

Koučanským Palamasovým, v Řecku tehdy neznámým, byl na okraji řeckého světa, v egyptské Alexandrii, Konstantinos Kavafis (→), básník *střízlivého, téměř prozaického výrazu*, autor krátkých, avšak dlouho pilovaných básní, jichž za svého života uveřejnil jen něco málo přes stovku a jež jsou výrazem básnickových osobních nálad. Jeho poezie vychází ze zásad starověké alexandrijské estetiky, námětem mu jsou drobné kresby odlehklých scén z helénistických dějin. Duchovní vlastní mu byla helénistická Alexandrie. Jako básník smutku a úpadku došel v Řecku porozumění až v třicátých letech 20. století. Jím se dostáváme už k *básníkům 30. let*.

Zcela odlišnou básnickou postavou je extatický lyrik Anjelos Sikelianos (→), přestože i on je hluboce proniknut antickými tradicemi. Obrací se pro inspiraci zejména k antické tragédii, dithyrambu (→) a orfické mystice. Svou „delfskou myšlenkou“, jíž chtěl oživit starověké umění, etiku i kulturu, chtěl z Delf učinit kulturní centrum soudobého světa, a propadl tak utopickým plánům, které opomíjely historickou podmíněnost všech kulturních jevů. Přes svou odtrženost od skutečnosti se Sikelianos angažoval v době italského útoku na Řecko v 2. světové válce a v době německé okupace svým literárním dílem (tragédie Sýbilla, 1945; Daidalos na Krétě, 1943) ve prospěch boje za osvobození.

Velikou básnickou osobností moderní řecké literatury je Krétaos Nikos Kazantzakis (→), který pronikl v překladech do světové literatury spíše jako prozaik. Je autorem rozsáhlého díla, jež zahrnuje básně, dramata, filozofické a cestopisné eseje, překlady vrcholných básnických děl světové literatury od Iliady přes Božskou komedii po Fausta a řadu románů. Vrcholem jeho tvorby je epické dílo Odyssea (1938), epos moderního člověka, jehož protikladný hrdina je obrazem protikladů básnickova nitra, a filozofický román Alexis Zorbas (1946) s autobiografickými rysy.

Představitelem poslední fáze symbolismu je Kostas Varnalis (→), básník bohatého lyrického nadání, který později postavil svou tvorbu do služeb levicových myšlenek.

Básníci zrození na přelomu století, kteří vystupují se svými prvními verši v letech první světové války, nemají optimismus a jistotu svých předchůdců, kteří věří ještě ve velkou budoucnost Řecka. Jejich verše jsou naplněny nostalgii a splínem, pocitem marnosti a úpadku. Sem patří verše R. Filyrase (→), K. Uranise (→), L. Lapatiotose (→), T. Agrase (→). Typickým představitelem této generace je K. Karyotakis (→) a jeho přítelkyně

Maria Polydurisová (→). Na jejich díle se projevovalo zklamání a deziluze, jež provázely maloasijskou porážku z r. 1922. Ta znamenala i prohru politiky Velké ideje. Tato národní katastrofa, ztráta všech nadějí, že mateřské zemi bude vráceno maloasijské pobřeží a že téměř po pěti letech se hlavním městem státu stane znovu Konstantinopol, hluboce traumatizovalo řeckou společnost. Je pozoruhodné, že tato porážka, která zemi těžce postihla politicky i ekonomicky, byla podnětem ke vzniku řady literárních děl. Jedním z nich je básnické dílo Jorgose Seferise (→), prvního řeckého nositele Nobelovy ceny z r. 1963. Vyšel z francouzského formalismu a poetismu, ale v jeho poezii brzy převládla lyrickoreflexivní filozofická struna, čerpající z řeckých tradic literárních (zvl. Erotokritos →), mytických i folklorních. Tyto podněty se pak spojily s vlivem díla Eliotova, zejména jeho básně Pustina. Seferis patří mezi ty postavy řecké kultury, pro něž minulost a tisíciletá tradice přes svůj inspirační přínos je příliš těžkým traumatizujícím dědictvím, svědčícím jen o nestálosti všech lidských děl. V evokaci minulosti neviděl možnost úniku ze současných problémů. Jeho poezie mluví o dnešku, básnickými obrazy dávné minulosti zobrazuje dnešní realitu.

Po Seferisovi hledá řecká poezie další možnosti v tvůrčích metodách surrealismu, v jeho volném řazení automaticky se vynořujících, až snových představ, a hlásí se k surrealistickým manifestům André Bretona (A. Embirikos →, malíř a básník N. Engonopoulos →, N. Gatsos →). Z této básnické generace vyniká Odysseas Elytis (→), který vstupuje do poezie vitálními verši, opěvujícími řecké slunce a jas řecké přírody. Po trpkých zážitcích na albánské frontě za 2. světové války obohacuje řeckou poezii krásnou lyrickoreflexivní básní Hrdinský a žalostný zpěv o podporučíkovi padlém v Albánii (1945). I zde však jsou počáteční obrazy těžkého smutku v závěru básně překonány vitalistickými optimistickými verši, oslavujícími věčné vítězství života nad smrtí. V téže filozofické rovině pokračuje i básnickou skladbou Je hodno (1960), jejíž jazyk je inspirován jazykem církevních hymnů.

Z dalších vynikli N. Kavvadias (→) a D. Andoniu (→) opěvující zejména život, práci a osamělost člověka na moři; první z nich se vrací ve vývojové linii řecké poezie až k Uranisovi (→) a Karyotakisovi (→), podobně jako A. Matsas (→) hledá inspiraci u Kavafise (→). Tvůrci levicově angažované poezie jsou N. Vrettakos (→) a lyrik Jannis Ritsos (→), jehož literárními vzory jsou Majakovskij, Aragon, Eluard. Své umělecké nadání dal zcela do služeb boje řeckého lidu za sociální spravedlnost a lepší budoucnost.

V období mezi dvěma válkami dosáhla moderní řecká poezie zatím svého vrcholu. Svěrázným půvabem vynikají zejména díla těchto básníků, kteří spojují domácí tradice s vývojem současné evropské poezie.

Zakladatelem moderního řeckého divadla je K. Christomanos, který r. 1901 ve starověkém divadle Dionysově pod Akropolí přednesl výzvu za obnovení divadelního umění v Řecku a stal se zakladatelem Nové scény. Zde byla r. 1901 hrána Euripidova Alkéstis v překladu do lidové řečtiny. Téhož roku bylo založeno i královské divadlo. Pro Novou scénu napsal K. Palamas (→) drama Veleurozená (1903). Plodným dramatikem byl G. Xenopoulos (→), zajímající se jako Ibsen o problematiku žen. Zakladatelem Uměleckého divadla (1925) byl Sp. Melas (→), autor četných divadelních her. Ve dvacátých letech vznikaly a zanikaly v Athénách četné menší scény, až r. 1932 bylo založeno Národní divadlo z podnětu J. Papandrea, který byl v té době ministrem školství. Z autorů se věnoval dramatické literatuře J. Theotokas (→), který byl po nějaký čas i ředitelem Národního divadla v Athénách, později přešel do Státního severořeckého divadla v Soluni. Psal hlavně historické hry (Hra bláznovství a rozvahy, 1947 aj.). Náměty z byzantských dějin měl v oblíbě A. Terzakis (→). Také P. Prevelakis (→) dramatisoval historická témata z období medicejské Florencie a krétského povstání. Poetickým divadlem lze nazvat dramatická díla A. Sikelianose (→). Podobně jako on se o oživení antického dramatu a antických mýtů pokoušel A. Matsas (→) v dramatech Klytaimnéstra (1962) a lokasté, v nichž moderním lyrickým veršem napodobuje antický chór.

V současné řecké dramatické literatuře se projevuje vliv Lorca, objevují se i hry a jednoaktovky pod vlivem absurdního divadla.

Na rozdíl od poezie nedosáhla řecká próza začátkem našeho století ještě evropské úrovně a její význam byl čistě lokální. Příčinou toho byla i stále nedořešená jazyková otázka, která při zvykající se společenské diferenciaci nabývala i dosahu ideologického a jejíž řešení se dostávalo do souvislosti s nutností reformy vzdělávacího systému. V r. 1901 a 1903 dochází ještě k protestními demonstracím proti překladu evangelíe a Aischylovy (→) Oresteie do mluveného jazyka (dimotiki) (tzv. Evangelikiaka a Oresteikiaka), ale r. 1903 je založena revue Numas, orgán dimotistiků, a společnost Ethniki glossa (Národní jazyk). Do služeb vzdělávacího dimotikismu se postavili tři lingvisté, politicky levicově orientovaní D. Glinos, A. Delmuzos a autor Novověcké gramatiky M. Triandafyllidis, zakladatelé vzdělávacího sdružení

(Ekpedevtikos omilos). Výlučné zavádění mluveného jazyka, stabilizovaného v normativní spisovný jazyk, do celého školského systému však do r. 1976 mělo v Řecku střídavý a kolísavý osud ruku v ruce se střídáním pokrokovější či konzervativnější orientovaných politických systémů (v letech 1968–1974 byla katharevusa výlučným jazykem v celém školském systému). Již při výkladu o poezii tohoto období jsme upozornili na inspirační vliv maloasijské katastrofy, tj. porážky Řeků v tureckém tažení r. 1922 a následujícího odsunu 1,5 milionu maloasijských Řeků do Řecka. V próze vzniká pod vlivem této události tzv. *maloasijská škola*. Mnohá díla této školy mají výrazně protiválečný ráz, jiná jsou plna autobiografických nostalgických vzpomínek na život ve ztracené vlasti. Spisovatelé tohoto období rovněž usilují o rozšíření tematických obzorů a přinášejí do řecké prózy, zatížené dosud převážně folklorními náměty a venkovskou problematikou, nová témata a usilují o překonání dosud převažující povídky románem. Patří sem Fotis Kondoglu (→), Thrasos Kastanakis (→), Stratis Myrivilis (→), který se svým románem *Život v hrobě* (1924) řadí mezi evropské protiválečné spisovatele typu Remarque a Barbusse. Ze zkušenosti válečného zajatce vychází prvotina I. Venezise (→) Číslo 31 328 a autobiografické prožitky se projevují i v jeho dalších románech. Obdobnou nostalgii po maloasijském dětství jako ve Venezisově Aiolské zemi nacházíme i v románu K. Politise (→) *Ve čtvrti Chadzifrangu* (1963), v němž evokuje Smyrnu svých chlapeckých vzpomínek. Ke stejnému žánru patří román Leonis (1940) J. Theotokase (→), obraz konstantinopolské mládeže v době kolem 1. světové války. V románu Argo (1936) dal Theotokas výraz úzkostem a nadějším generace svého dospívání.

Z generace těchto autorů, jejichž činnost vrcholila mezi dvěma válkami, si povšimneme ještě neobyčejně plodného romanopisce M. Karagatsise (→), který vychází z psychoanalytické metody a jehož díla – velmi nestejně úrovně – se vyznačují silným zájmem o sexuální problematiku a tragické lásky hrdinů, naturalismem, někdy i nihilistickým pesimismem a sarkasmem. Za jeho nejlepší dílo bývá považován román *Velká chiméra* (1936) a *Dlouhý spánek* (1946) s mnoha autobiografickými momenty. O románový cyklus měšťanské rodiny, jaký byl v té době oblíben v západoevropské literatuře (např. Galsworthy, Th. Mann aj.), se pokusil A. Petsalis-Diomidis (→) svým románem *Předurčení Marie Parni* (1933–5), kronikou řecké rodiny z doby turecké okupace 17. a 18. stol. je dvoudílný román *Mavrolykové* (1947–8). Nejlepším jeho dílem je román *Zvon svatě Trojice* (1950), napsaný v době okupace. Sleduje v něm vývoj

řeckého národa v období 1300–1885 na osudech malé vesnice a jejího kostela. Z autentické historie období kolem r. 1821 vychází třídílný román *Řecké svítání* (1962). Rodinný cyklus je i román *Panthei* (1948–1961) T. Athanasiadise (→). Psychologickými povídkami a romány debutoval Anjelos Terzakis (→), který vynikl historickým románem z doby franské okupace Peloponnésu ve 13. stol. *Princezna Isabo* (1946), v němž pod dojemem okupačních zkušeností z 2. světové války podal velmi zřetelný obraz střetávání dvou kultur a civilizací. Krajanem a obdivovatelem Kazantzakisovým (→) byl P. Prevelakis (→), jehož díla *Kronika jednoho města* (1938), *Opuštěná Kréta* (1943) a trilogie *Kréfan* (1948–1950) jsou inspirována životem a historií rodného ostrova.

Díly z období mezi dvěma válkami dosáhla řecká próza a zejména řecký román plně zralosti. Vedle již uvedených autorů, kteří patří mezi nejvýznamnější reprezentanty tohoto období, lze uvést ještě S. Dukase (→). Mnozí mladší autoři usilovali o literární ztvárnění brutálních válečných a okupačních zážitků. Z těchto děl vyniká román *Lidé ve zbrani* (1947) válečného zpravodaje L. Akritise (→), dále deník válečných let *Široká řeka* (1946) I. Beratise (→), *Občanskou válkou v Řecku* po 2. světové válce bylo inspirováno dílo M. Axiotisové (→).

Pro vývoj řecké literatury tohoto období je důležité, že se v zemi vyvinulo další velkoměstské a kulturní centrum – Soluň (připojena k Řecku 1912, univerzita založena 1926), méně konzervativní a přístupnější liberálním tendencím a experimentu než Athény. Z autorů, kteří zde působí, lze uvést St. Xefludase (→), A. Jannopulose (→), J. Deliose (→) a I. Skaribase (→) z provincie Chalkidiky.

Těžké období okupace a válečných let (1941–1944) neznamenalo v Řecku stagnaci literární tvorby. Národ věřil v osvobození a konečné vítězství a hledal posilu v literatuře a národní historii. Těžká byla i léta občanské války 1947–1949, takže mírový život se do Řecka vrátil až v padesátých letech.

Literatura tohoto posledního období se vyznačuje velikou produktivitou na poli poezie – jsou to vesměs verše plné smutku, deprese, pesimismu, zklamání nadějí poválečné nastupující generace, narozené kolem r. 1920 (M. Dimakis →, A. Dikteos →, M. Sachutis →, J. Themelis →, Z. Karellisová →, T. Sinopulos →), přesto však v tomto časovém úseku poprvé v nové řecké literatuře vyniká próza svou myšlenkovou i uměleckou hodnotou nad poezii. Nové evropské experimentální literární postupy se v řecké próze začínají oplatňovat až v poslední době. Většina poválečných prozaiků přise posíl dojmům vlastních válečných prožitků okupace a odboje.

Zejména díla levicově orientovaných autorů mají silný politický podtext. Kronikou války na Středním východě je trilogie Nezkrotná města (1961–1965) Stratise Tsirkase (→). Dojmy z obdoby inspirovaly T. Stavru-Millieuxovou (→), K. Kotziase (→), zážitky z občanské války v Řecku A. Kotziase (→), N. Kasdaglise (→), Sp. Plaskovitise (→). Obliba nabývají – jako v ostatní evropské literatuře – kratší, prozaické útvary i povídky (J. Grigoris →). Z této poslední generace vzbudil pozornost i za hranicemi Řecka Vasilis Vasilikos (→), který vynikl lyricko-symbolickou trilogií List, Studna a Proměna v anděla (1961), v níž originálním způsobem i stylem reaguje na dosud nezhojené trauma válečných let, i když se vzpomínky na ně vynořují jen z nejasných dětských zážitků a jsou ztvárněny spíše jako předtucha a strach z možných budoucích katastrof.

Přehlédneme-li v krátkosti vývoj novodobých řeckých dějin – postupnou tureckou okupaci většiny řeckého území, následky rusko-tureckých válek na řeckém území, řecké povstání, řecko-tureckou válku, boje o Makedonii a balkánské války, 1. světovou válku a po ní následující maloasijskou porážku, 2. světovou válku a občanskou válku, neustálý politický neklid i v době mírových let, rozsáhlou ekonomickou emigraci, vidíme, že to byl vývoj pro řeckou společnost velmi nepříznivý. Nutil však umělce, aby se s ním ve svých dílech vyrovnávali. Vznikla tak svérázná literatura, kterou ovlivnila i symbióza s Orientem a komplex slavné minulosti antiky a mocné říše byzantské právě v protikladu ke slabosti hospodářsky zaostalého státu.

Slibný vývoj novořecké literatury šedesátých let 20. století byl znovu násilně přerován plukovníckým převratem a nastolením diktatury 21. dubna 1967. Uzavírání řady nakladatelství, zastavování novin a časopisů, ostrá cenzura – to byly průvodní jevy převratu. Mnozí spisovatelé a kulturní pracovníci odešli do zahraničí, další byli posláni do táborů na ostrovech. Ani tato těžká situace však neumlčela řecké spisovatele natrvalo. Už v roce 1969 se mnozí z nich odhodlali přejít „od boje mlčením k boji slovem“. Mezníkem v tomto zápase o znovunastolení politické a duchovní svobody jsou tři manifestační literární sborníky Osmnáct textů (1970), Nové texty 1 (1971) a Nové texty 2 (1972). V těchto sbornících se k literárnímu manifestu proti diktatuře spojili autoři různých generací i různých estetických a politických názorů od socialistické levice až po konzervativní střed. I liberálnědemokratické a konzervativní kruhy v Řecku si tehdy uvědomily, že vojenská diktatura neohrožuje pouze levici, ale celý národ a jeho tisíciletou kulturu.

Celá první polovina sedmdesátých let minulého století zůstala pro Řecko ještě obdobím politického neklidu a převratů spo-

jených s nástupem vojenských junt. Prvním bodem obratu bylo povstání studentů proti juntě v areálu athénské Technické univerzity (1973, Polytechnio). Následovaly kyperské události – 1974 puč proti prezidentu Makariovi a turecká invaze na Kypr –, které posléze měly za následek pád junty, r. 1975 definitivní zrušení monarchie v Řecku a schválení nové republikánské ústavy (metapolitevisi). R. 1981 se Řecko stalo členem Evropského společenství, předchůdce Evropské unie. Změna režimu umožnila návrat autorů z exilu. Patřil k nim např. i D. Chadzis (→), který se pak těšil v Řecku značné oblibě. V řecké literatuře, která se v uplynulých dvaceti pěti letech po skončení občanské války sebestředně zaměřovala na domácí národní problémy, znamená toto období i postupné otvírání se zahraniční literatuře. S poměrně velkým zpožděním se překládají němečtin, francouzštin, angličtin a ruštin autoři meziválečného období. V domácí próze nadále převládá povídka (Antonis Samarakis →), která má v Řecku dlouhou tradici. Mladší autoři tohoto období začínají realisticky řešit každodenní životní situace svých spoluobčanů (Dimitris Stollas →, Jorgos Iatromanolakis →). Stále však přetrvává i zájem o „třicetiletou válku“ řecké levice a pravice (termín Alexandra Kotziase →) a o občanskou válku (román Truhla Arise Alexandru →). Z mladších autorů publikují svá první díla např. Maro Dukasová (→) román Stará škvára, Menis Kumandareas (→) román Šklárna. Uznáním významu řecké poezie je udělení již druhé Nobelovy ceny za literaturu r. 1979 Odysseu Elytisovi (→). Dalším významným bodem řeckého politického, ale i kulturního vývoje byl rok 1989. Konec studené války a čtyřicetě výročí konce občanské války znamenaly v Řecku i obrat v dosud negativním postoji k levicovým účastníkům národního odboje za druhé světové války a vyhlášení národního smíření (symfilosis). V poezii ustupují motivy spojené s minulými boji a s helénocentrismem (historické reminiscence, antické motivy), publikaci básní umožňují četná nová literární periodika. Vrcholu své literární činnosti dosahují J. Ritsos (→) a O. Elytis (→), objevují se mladí básníci nové generace (M. Ganas →). V próze se v osmdesátých letech ještě udržuje zájem o řecké problémy, z žánrů stále převládá povídka. Už v r. 1981 v předvečer parlamentních voleb podepsalo devadesát pět spisovatelů prohlášení na obranu demokracie a práva svobodné tvorby. Jedním z úkolů nově založeného Svazu spisovatelů (1981, Eteria syngrafeon) byla i podpora šíření řeckých literárních děl v zahraničí. Všechny kulturní aktivity v té době podporovala tehdejší ministryně kultury, bývalá herečka Melina Merkuri. K zájmu o starší mezinárodní literární díla vedly televizní seriály, které z nich čerpaly

(M. Karagatsis (→), G. Theotokas (→), Thr. Kastanakis (→). Zdá se, že v posledním desetiletí se principy demokracie upevnily v Řecku natolik, že literární tvůrci již netrpí pocitem, že ji musí svými díly chránit a obhajovat. Z poezie mizí ideologičnost, stává se čím dále tím více introvertní. Stoupá zájem o prózu, stát věnuje kulturní politice, a tedy i knize, zvýšený zájem. Je založeno Řecké centrum knihy (Elliniko kentro vivliu – EKEVI), ministerstvo kultury poskytuje finanční podpory pro vydávání překladů řeckých děl 20. století, zvláště děl současných autorů. V tomto desetiletí poprvé v próze román nabývá převahy nad povídkou, projevuje se zájem o historické náměty ze starších období (R. Galanakisová →, M. Dukasová →). Zároveň však i řecký knižní trh postihuje komercializace, literární život se koncentruje téměř výhradně do Athén, řecká společnost cítí nedostatek domácí literární teorie a kritiky. Tuto mezeru vyplňuje překlady cizích teoretických děl (z českých autorů je to např. Kunderova studie o románu), jejichž přístupy ne vždy odpovídají domácím potřebám. Řecká literární kritika hodnotí zatím poslední desetiletí druhého tisíciletí jako období přechodné, kdy teprve budoucnost ukáže, která díla se zachovají jako trvalé hodnoty, případně obohatí světovou literaturu. V této souvislosti je třeba poznamenat, že řečtí autoři, kteří opustili tradiční témata, si s určitou trpkostí uvědomují, že právě taková od nich zahraniční čtenáři očekávají, jak ukazuje stálá obliba děl Nikose Kazantzakise (→), zvláště Řeka Zorby ve světě.

Růžena Dostálová

A

ABECEDA LÁSKY → Alfabétos téis agapés

ACTA SANCTORUM, nejuplněnější edice hagiografických (→) životů svatých západní i východní církve; obsahuje nejen vlastní životy svatých (bioi, vitae) a martyria, ale i kratší zmínky o světcích uvedené v různých kalendářích, martyrologiích apod. Edice je uspořádána kalendářně podle církevních svátků jednotlivých světců počínaje 1. lednem. Koncepti této monumentální edice vypracoval jezuita H. Rosweyde (1569–1629), první svazky však vydal až jeho nástupce J. Bolland 1643 v Antverpách. Po jeho smrti 1665 pokračovala ve vydávání tohoto díla skupina jezuitů, která se nazvala podle svého zakladatele bollandisté. Jejich činnost byla přerušena 1773, kdy byl zrušen jezuitský řád. Do té doby vydali bollandisté celkem 50 svazků foliového formátu (1. leden – 7. říjen). Svou činnost obnovili 1873 v Bruselu a tam v ní pokračují dodnes. Dosud bylo vydáno celkem 67 svazků, zahrnujících církevní svátky až do 10. listopadu. vav

AELIANUS CLAUDIUS (éliánus klaudius, -na -dia), řec. Ailiános Klaudios (ailiános i ailianos k., -na -dia), kolem 175 Praeneste v Itálii – kolem 235, řec. filozof, sofista. Byl propuštěnec. V Praeneste, odkud pocházel, zastával úřad pontifika. Byl žákem sofisty Pausania, u něhož se naučil dokonale řecky, a učitelem řečnictví v Římě. Později se věnoval jen literatuře. – Pozoruhodné je jeho dílo *Peri zóon idiotétos* (O zvláštnostech zvířat, vyd. Schofield, London, 1958–59). V 17 knihách vypráví autor o obyčejných i neobyčejných vlastnostech zvířat. Příběhy jsou proniknuty stoickou myšlenkou ukázat moudrost a prozíravost přírody – zvířata jsou často dávána lidem za vzor. Jako prameny použil A. Sóstrata, Alexandra z Myndu, Pamfila, Plútarcha (→), Appiana (→) aj. Pouze ve výtahu se zachovalo dílo Poikilé historia (Rozmanité příběhy, vyd. Dilts, Leipzig, 1974) o 14 knihách. Je to soubor povídek o lidech, jen část 1. knihy je věnována životu v přírodě. Agroikikai epistolai (Vesnické listy, vyd. Epist. Gr. 17–23; Brenner – Fobes, London, 1949; č. uk. *AnP* 6) jsou v podstatě krátká stylistická cvičení. 20 fiktivních dopisů (→) čerpá milostně i jiné příběhy z antických řečníků a komiků 1. stol. př. n. l. A-ovy filozofické spisy se ztratily. Jen několik fragmentů z *Peri pronoias* (O prozřetelnosti) a z *Peri theión enarpeion* (O zřejmých důkazech božského zásahu) se zachovalo ve sbírku Suda (→), který je cituje pro stylistické zvláštnosti. U současníků i dalších generací se A. těšil velké popularity pro